

Fig. 1. Kirken set fra sydvest. Foto AM 2009. – *The church seen from the southwest.*

UTH KIRKE

BJERRE HERRED

Historisk indledning. Sognet, der i ældre tid optræder med skrivemåden *Voed* og *Wodh*, er 1574 udvidet med Sejet, som indtil da havde udgjort et selvstændigt sogn (jf. s. 1087).¹

Kirken havde tidligt tilknytning til sognets hovedgård, Boller,² der fra slutningen af 1400-tallet var i adelslægten Rosenkrantz' eje. Rigsråden Holger Ottesen Rosenkrantz (1517–75), der fra 1548 var bosat på fædrengården, fik senest 1560 patronatsret over kirken.³ Han, der var Frederik II's nære ven, indledte i de følgende år en ombygning af kirken, begyndende med gravkapellet syd for skibet, der må have stået færdigt inden 1564. 1574 fik han tilladelse til at nedbryde kirken i Sejet og bruge materialerne 'til sin sognekirkes forbedring'.¹ Efter Holger Rosenkrantz' død det følgende år fuldførtes nybyggeriet 1575–77 af hans enke Karen Gyldenstjerne (1544–1613), så kirken kom til at fremstå som en art 'mausoleum' for Rosenkrantzslægtens Boller-linje.⁴ Med den forgældede søn Otte

Christoffer Rosenkrantz' død 1621 gik Boller og kirken Rosenkrantzernes af hænde, og flere gravminder førtes 1642 til Hornslet Kirke (Randers Amt). Den nye ejer, Ellen Marsvin, var moder til Kirsten Munk, Christian IV's forstødte hustru, der boede på Boller nærmest som fange til sin død 1658.

Kirken forblev under Boller under de følgende ejere, af hvilke Mogens Friis til Favrskov 1672 oprettede grevskabet Frijsenborg, som Boller fulgte som såkaldt allodialgods indtil 1844, da herregården blev indlemmet i grevskabet. Kirken blev på ny ombygget 1869 under lensgreve og konseilspræsident Chr. Emil Krag-Juel-Vind-Frijs og med Fritz Uldall som arkitekt. Grevskabet ophævedes 1920, og boet efter lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs overdrog 1926 kirken til *selveje*.

Uth har i det mindste siden 1500-tallet været *anneks* til Tyrsted (Hatting Herred).

En *mønt*, fundet ved en udgravning i skibets gulv 1990, er en dansk hvid, præget i Malmø ca. 1444–1513.⁵

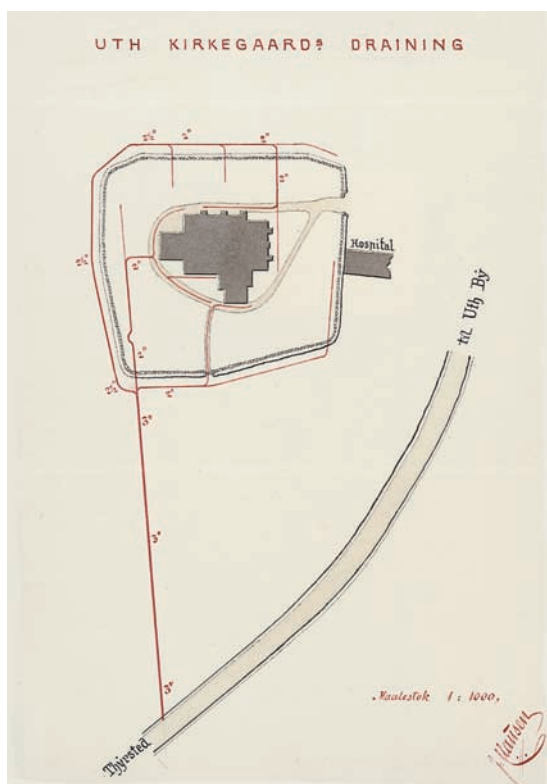

Fig. 2. Plan for kirkegårdens dræning, tegnet af J. Hansen o. 1869. 1:2.000. – *Plan for drainage of the churchyard c. 1869.*

Kirken ligger højt og frit på markerne syd for landsbyen, der tidligere talte adskillige gårde (jf. fig. 3), men hvoraf nu kun enkelte er tilbage. Det småbølgede morænelandskab brydes vest for kirken af en dyb, skovklædt dalsænkning, Klokkedal, i hvis bund en lille bæk løber mod nord, vest om herregården Boller og ud i Horsens Fjord. Bækken danner sogne- og herredsskel, og kirken er således rejst kun 400 m fra sognets vestgrænse.

Kirkegården, der hegnes af dobbelte *stendiger*, har bevaret sine gamle skel bortset fra en udvidelse mod vest 1871, hvorved diget blev flyttet ud. Hovedindgangen er en *køreport* i øst, lukket af moderne jerngitterfløje mellem stenpiller af granit, der ifølge indhugget årstal er opsat »18/33«. To år senere blev 'ringmuren' omkring kirkegården næsten helt omsat.⁶ En *†indgang* for fodgængere midt i det søndre dige er sløjfet 1966. En plan til dræning (fig. 2), udarbejdet i forbindelse med kirkens ombygning 1869, viser

gangene på den græsklædte kirkegård, der fra de to indgange førte rundt om kirken til indgangsdøren i vest. En række asketræer inden for digerne har o. 1970 afløst en beplantning af elm fra 1902.⁷

Bygninger øst for kirkegården. Et *ligkapel* lidt uden for østdiget er opført 1959 som en lav bygning af røde sten; et tidligere *†kapel* var rejst af bygmester Hans Conrad Hansen 1899.⁸ På samme sted lå indtil slutningen af 1800-tallet sognets gamle *†hospital* (jf. fig. 2 og 3), der ifølge traditionen var oprettet af Christian IV's forviste hustru Kirsten Munk i hendes tid på Boller 1630–58. Hospitalets fundats er dog udstedt af den senere ejer af Boller, Mogens Friis, 1. maj 1664.⁹ Bygningen, der vendte øst-vest og stødte op til diget, beskrives i 1700-tallet som et grundmuret hus på 13 fag, hvoraf den ene ende husede seks 'fattige lemmer', den anden tjente som *†skole*.¹⁰ Lidt østligere lå 1853–1958 en nord-syd-vendt længe, der efter tur har rummet både *†folkehøjskole* og *†børneasyl* samt været bolig for ældre kvinder. Skolebygningen var bekostet af den grundtvigssindede komtesse Emmy Læssøe, født Juel-Vind-Frijs (jf. kirkegårdsmonument nr. 5).¹¹ En *†kirkestald*, nævnt 1921, har formodentlig ligget i sammenhæng med skolen.⁷

Fig. 3. Matrikelkort, målt 1819 af J. Lund. Tegnet af Jørgen Wichmann. 1:10.000. – *Land registry map.*

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. Foto AM 2009. – *The church seen from the southeast.*

BYGNING

Den usædvanlige teglstenskirke er opført af Karen Gyldenstjerne 1575–77 som afløser for en middelalderlig $\dagger$ kirkebygning. Den består af et treskibet langhus med et tårn i vest samt et lidt ældre gravkapel ved skibets sydside, føjet til den gamle $\dagger$ kirke af hendes ægtefælle Holger Ottesen Rosenkrantz ($\dagger$ 1575) efter al sandsynlighed i begyndelsen af 1560'erne. Et $\dagger$ våbenhus, formentlig ved nordsiden, er nedrevet 1817.

Ved en ombygning 1869 ved arkitekt Fr. Uldall blev renæssancekirken, der var dækket af et stort saddeltag, omformet til en nyromansk basilika med et ophøjet midtskib og to lavere sideskibe.

Langhusbygningen kendes i sin oprindelige skikkelse fra Fr. Uldalls opmålinger 1869 (fig. 14a–f) og Heinrich Hansens blyantsskitser o. 1854 (fig. 13 og 15). Facaderne, der nu er i blank mur, stod indtil 1869 hvidtede. Ved ombygningen bevarede renæssancekirken sin gamle grundplan, idet kun støttepiller og den øvre opbygning med hvælv og tag blev ændret. – Bygningens *orientering* har en mindre afvigelse mod syd.

DEN MIDDELALDERLIGE $\dagger$ KIRKE, der afløstes af den nuværende i 1570'erne, har efter alt at dømme været en *romansk bygning*, helt el-

ler delvis af granitkvadre og med en traditionel grundplan: et smalt kor og et lidt bredere skib. Herfra må stamme de bygningskvadre og de skråkantede sokkelsten, der er brugt nederst i renæssancekirken, samt et tympanon, der 1869 blev indsat over kirkens vestdør. Men udelukkes kan det dog ikke, at nogle af disse sten er hentet i den nedbrudte Sejet $\dagger$ Kirke (jf. ovf. og s. 1087).

Den gamle kirke må have optaget godt og vel søndre halvdel af den nuværende bygning. Renæssancebygningens lidt særegne grundplan med et smallere korparti synes nemlig bestemt af den foregående bygning, hvortil gravkapellet var føjet som en første etape i den påtænkte ombygning. Under det videre byggeri har man tilsyneladende bevaret dele af *sydmuren*, hvorved 'knækket' mellem kor og skib førtes med over i den nye langhusbygning. Et enkelt synligt levn af skibets gamle sydmur er en skråkantet sokkelsten i kapellet nordvæg (jf. fig. 7a–b), som er forblevet på plads, da kapellet blev tilbygget. Men ellers er muren overalt blevet berøvet sin sokkel, der

Fig. 5. Romansk tympanon, indsat 1869 over vestdøren (s. 1032). Foto Erik Moltke 1939. – *Romanesque tympanum, placed over the west door in 1869.*

i stedet er anvendt i den nye øst- og nordmur, og facaden muret om i tegl, der yderligere er skalmuret 1869. Fra den gamle kirke stammede sandsynligvis også de *thvælpiller* og skjoldbuer ved skibets sydvæg, der indtil 1869 bar renæssancekirkens *thvælv*, idet tilsvarende piller savnedes ved renæssancekirkens nordvæg (jf. s. 1042). Er denne formodning rigtig, har middelalderkirken altså været hvælvet.

Det romanske *tympanon* af granit (fig. 5), der 1869 er indsat over kirkens vestdør, lå tidligere som trappesten foran døren, hvor det i 1850'erne blev opmålt og tegnet af Heinrich Hansen (fig. 56). Det halvcirkulære billedfelt, 67×134 cm, er en del af en 2 m lang dørøverligger, hvis vanger er 40 cm høje. Relieffet viser under en akantusranke to modstillede løver, set i profil og adskilt ved et Livstræ, som de synes at angribe eller æde af. Løverne har åbent gab og halen mellem benene; på ryggen af den venstre ridder en fugl med bagud vendt hoved. Motivet, der kendes fra lignende fremstillinger på andre østjyske tympana,¹² er af M. Mackeprang tolket som en vinstok (Guds kirke), der angribes af onde kræfter.¹³ En nok så plausibel forklaring er formodentlig at opfatte dyrene som nærende sig af træets livgivende frugter, dvs. som symboler på sjæle, der modtager Evangeliet eller Nadveren.¹⁴ Fuglen kunne da være et sindbillede på den frelse sjæl.

RENÆSSANCEKIRKEN

Indledning. Gravkapellets datering. Kapellet må have stået færdigt senest 1564, da Holger Ottesen Rosenkrantz genbegravede sin faster Sophie Holgersdatter Rosenkrantz (†1558, først begravet i Ringsted), efter forinden at have overflyttet sine forældre, Otte Holgersen Rosenkrantz og Margrethe Gans (begge †1525, begravet i Lübeck). Fra Lübeck Domkirke hentedes forældrenes store tyske gravsten (nr. *1, s. 1074), og til fasteren udførtes en ny gravsten (nr. *4, s. 1074), hvis indskrift redegør for overflytningen til Uth: 'og siden blev hendes kiste dér (i Ringsted) optagen af hendes brodersøn, Holger Rosenkrantz til Boller, og her (i Uth) igen nedlagt hos hendes broder Otte Rosenkrantz og hans hustru fru Margrethe. 1564, april'. Endnu en kiste må være fulgt med fra Ringsted, indeholdende Holger Rosenkrantz' farfars 2. hustru, hofmesterinde Anne Meinstorff (†1535, jf. gravsten nr. *2, s. 1074). Gravmælet for bygherren selv og hans to hustruer, den mærkelige nichegrav i en udbygning i østmuren (s. 1067), kan først være kommet til lidt senere: tidligst 1568, efter at han havde giftet sig 2. gang, med Karen Gyldenstjerne, og senest marts 1573, mens han endnu var lensmand på Skanderborg.

Holger Rosenkrantz' bestræbelser på at samle familiens begravelser i Uth skete samtidig (og i konkurrence?) med den yngre broder Jørgens virksomhed i *sin* sognekirke i Hornslet. Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm overflyttede fra 1562 ældre medlemmer af slægten (fra bl.a. Randers og Mariager) til Hornslet og opnåede med tiden en næsten ubrudt række af familiens trofæer.¹⁵ Efter at Boller 1621 var gået tabt for slægten, blev også de tre ovennævnte gravsten hentet fra Uth til Hornslet (1642) af Jørgens søn, Holger Rosenkrantz den lærde.¹⁶ Tilbage blev kun den 'nagelfaste' nichegrav.

GRAVKAPELLET adskiller sig fra den lidt yngre langhusbygning både med hensyn til skiftegang og hvælvenes udførelse. Det fremtræder nu i den skikkelse, det fik ved ombygningen 1869, da murene blev reduceret i højden, og rummet, efter at det en tid havde været skilt fra, igen er sat i forbindelse med selve kirken.

Grundplanen er symmetrisk omkring en nord-sydgående akse. Til den senere tilføjede udbygning i øst med nichegraven svarer en fortykkelse af muren i vest, der indeholder en tvedelt trappe, som indefra har givet adgang både til skibets loft og til loftet over kapellet (jf. ndf.). Flankemurene er 1869 skåret ned med ca. otte skifter (svarende til ca. 80 cm), og samtidig er sadeltagets rygning sænket ca. 1,6 m. Gavlen, der er ommuret samme år, stod da uden kam eller anden form for prydelse. De to små udbygninger dækkes nu af selvstændige halvtage; den vestre havde indtil 1869 tag fælles med kapellet.

Materialet er store, røde teglsten, muret i *polsk skifte*, således som det endnu kan ses i tagrummet og i trappens vægge. Polsk skifte må også have

været anvendt udvendig, men her er facaderne 1869 skalmuret med nye store sten i krydsskifte, svarende til forbandtet i langhusbygning og tårn. I det østre 'udskud' med nichegraven er der dog bevaret enkelte partier af gammelt murværk i *krydsskifte*, hvilket synes at bekræfte, at den lille udbygning (ligesom nichegraven) er en lidt senere tilføjelse. Som i den øvrige kirke hviler kappellets mure på to skifter af romanske *granitkvadre*. Under bygningens søndre halvdel udgøres det nedre granitskifte af en egentlig skråkantsøkket, mens et skråkantled under østre udskud er af nyhuggede sten og først indsat 1869.

Trappehuset indeholder som nævnt en usædvanlig *tvedelt trappe* (fig. 7a-c), der har givet adgang til lofterne over både kirke og kapel. Der var indgang til trappen nordligst i vestvæggen gennem en nu tilmuret, fladbuet dør, hvis tærskel er hævet 0,4 m over gulvet. Inden for døren, der er afdækket med stigende, affasede stik, deles trappeløbet i to: et lige løb, der fører mod nord igennem skibets sydmur, hvor det oprindeligt har udmundet i den sydøstre lomme over skibets andet hvælvfag,

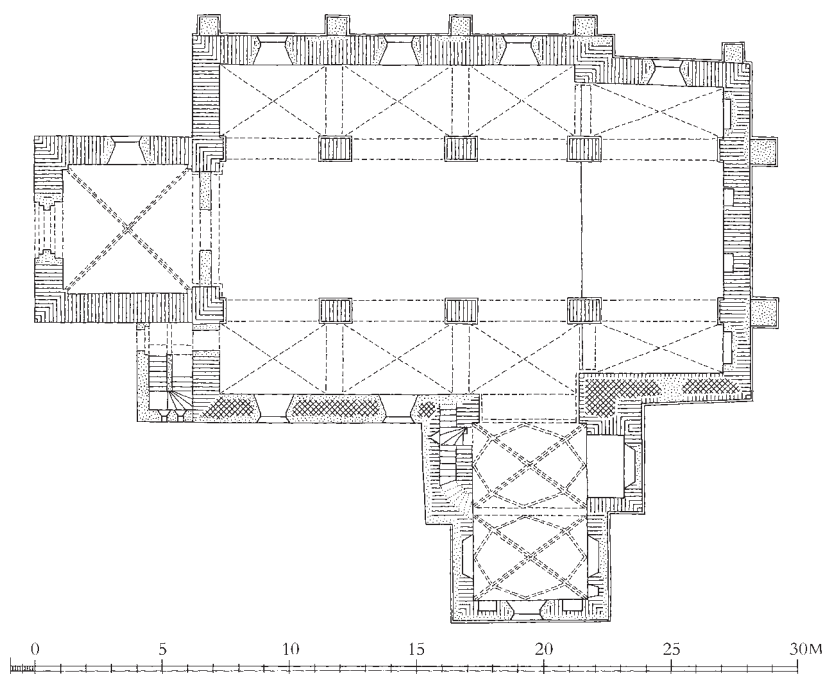

Fig. 6. Grundplan. 1:300. Tegnet af Merete Rude 2010 efter opmåling af Fr. Uldall 1869, suppleret af NJP og MV 2010. – *Ground plan.*

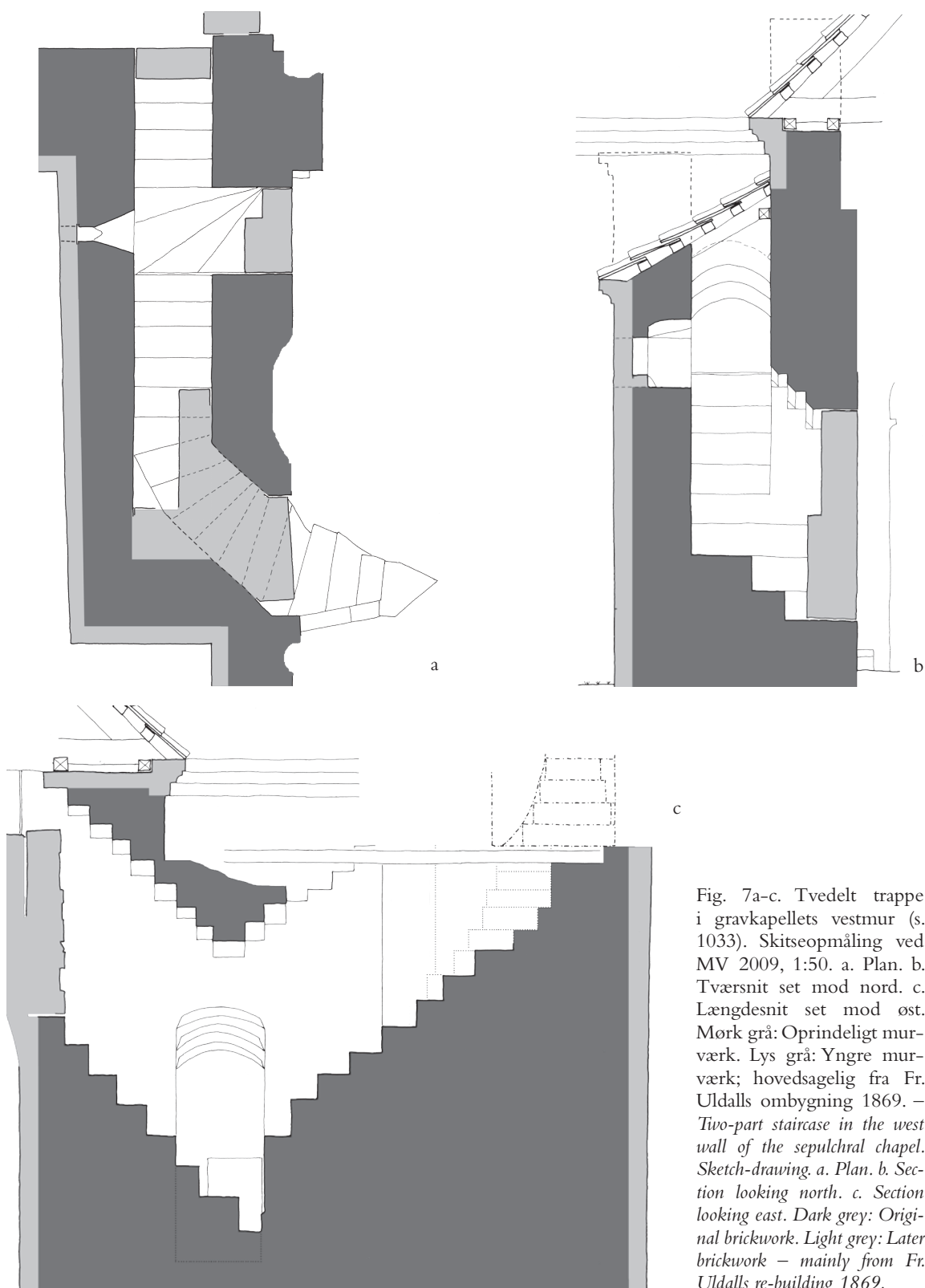

Fig. 7a-c. Tvedelt trappe i gravkapellets vestmur (s. 1033). Skitseopmåling ved MV 2009, 1:50. a. Plan. b. Tværsnit set mod nord. c. Længdesnit set mod øst. Mørk grå: Oprindeligt murværk. Lys grå: Yngre murværk; hovedsagelig fra Fr. Uldalls ombygning 1869. – *Two-part staircase in the west wall of the sepulchral chapel. Sketch-drawing. a. Plan. b. Section looking north. c. Section looking east. Dark grey: Original brickwork. Light grey: Later brickwork – mainly from Fr. Uldalls re-building 1869.*

og et søndre, drejet løb, der fører op til kapellets loft, hvor det udmunder over gjordbuen imellem de to hvælv. Trappeløbene, der står hvidtede, er afdækket med fladbuede halvstensstik. Et lille (†) *vindue* i vest (fig. 9) er enkeltsmiget med en ydre, halvstens bred lysning (nu tilmuret) og dækket af et tilnærmelsesvist trekløverformet stik.¹⁷ Det er tvivlsomt, om det nordre trappeløb har kunnet benyttes efter renæssancekirkens fuldførelse; og i så tilfælde har denne del af trappen altså kun haft en meget kort funktionstid. 1869 er det søndre trappeløb tilmuret foroven i forbindelse med reduceringen af murhøjden. Den nedre dør var lukket før 1869,¹⁸ sandsynligvis ved en nyindretning i 1700-tallet (jf.ndf.).

Etableringen af en selvstændig adgang til kapellets loft gør det sandsynligt, at der oprindeligt ikke

Fig. 8. Den tvedelte trappes nordre løb set ovenfra (s. 1033). Foto MV 2009. – *The stair seen from the north.*

Fig. 9. Lysglug i den tvedelte trappes vestvæg (s. 1035). Foto MV 2009. – *Window in the westwall of the stair.*

har været forbindelse mellem kapellets og kirkens loftsrum, og at kapellet – en kort tid, mens 16. midalderkirken endnu stod her – har haft en selvstændig nordre 16. *gavltrekan*t ind mod kirken, således som det kendes fra enkelte andre kapeller.¹⁹

Indre. Det hvælvede rum (fig. 35) åbner sig imod skibet med en bred, rundbuet arkade og belyses nu kun af et nyt vindue i sydgavlen, indsat 1869. De oprindelige (†)vinduer er tilmuret, sandsynligvis i 1700-tallet. To fladbuede vinduer var anbragt i hver sin store niche i flankemurenes vægge; det østre vindue fremtrådte 1869 som en udvendig blænding, ca. 2×1,5 m.

Et mindre, fladbuet og smiget vindue har givet lys til nichegraven. I dennes bagvæg (fig. 37) ses stadig den fint forarbejdede *vinduesindfatning* (fig. 11), der er af samme sorte kalksten som selve nichegraven og må være udført af de samme stenhuggere. Lysningen måler 126×105 cm, og

Fig. 10. Gravkapellets indre set mod syd (s. 1036). Blyantsskitse af Heinrich Hansen o. 1854. – *The interior of the sepulchral chapel looking south c. 1854.*

siderne udgøres af joniske pilastre, mens overliggeren indeholder en trekantgavl med en flad muslingeskal. I kapellets sydvæg ses endvidere to lavtsiddende *nicher*, fladbuede og med retkantede sider, og sydligst i østvæggen endnu en lille niche.

De særegne *hvælve* er i to fag (fig. 12), adskilt af en rund, helstens gjordbue prydet af rundstave. De krydsende ribber, der udspringer af væggene, er halvtstens bredde med to parallelt løbende rundstave, hvori der er diagonalt stillede riller. Kapperne opdeles yderligere af små 'prydribber' af kvartesten, hvori hver kop er forsynet med tre knopper.

Kapellet må fra første færd have indeholdt en *†gravkælder* til henstillen af kister. Ved en udgravning på kirkegården 1990 fandtes øst for kapellet den østre ende af en lille, opfyldt (*†*)*krypt*, der ligger under selve nichegraven og strækker sig 0,4 m uden for bygningen.²⁰ Det tøndehvælvede gravkammer, der er 1,7 m bredt, er orienteret øst-vest og må efter alt at dømme have stået i forbindelse med kælderen under kapellet.²¹

Rummet har rimeligvis undergået ændringer 1642 ved optagelsen af kister og gravsten. En *nyindretning* af kapellet i slutningen af 1700-tallet har været ganske omfattende og må være foretaget forud for opstillingen af den første store mar-

morsarkofag (nr. 3) 1786 (s. 1073). Under kapellet murede en ny, vistnok ret stor *†krypt*, hvis hvælv rakte op i rummet, så gulvet lå 1½ alen (knap 1 m) højere end kirkens og dermed dækkede for døren til loftstrappen.²² Arkaden mod kirken blev lukket med en skillemur i flugt med nordsiden, hvori der øverst var indsat et vindue og nederst en dør, som førte ned til gravkrypten. I stedet blev der adgang fra det fri gennem en 1,8 m bred dør i gavlen med dobbelte fløje og et vindue under den fladrunde bue (jf. Heinrich Hansens tegning o. 1854, fig. 10).

Sådan tog kapellet sig ud forud for Uldalls arbejder 1869 (jf. opmålingen fig. 14a). Ved ombygningen samme år blev sarkofagerne nyopstillet, efter at den underliggende krypt var fyldt op, og gulvet var sænket til kirkens niveau. Yderdøren blev tilmuret og afløst af det nuværende vindue, og arkaden genåbnet, så nu kun et jerngitter skil- ler kapellet fra kirken.

Fig. 11. Tilmuret vindue med indfatning af sort kalksten i væggen bag nichegraven (s. 1035). Foto AM 2009. – *Walled-up window with frame of black limestone in the wall behind the tomb-recess.*

Fig. 12. Gravkapellets hvælv, nordre fag set mod syd (s. 1036). Foto AM 2009. – *Vault of the sepulchral chapel, north section looking south.*

KIRKEN, der var under forberedelse fra 1574,¹ er opført af Karen Gyldenstjerne umiddelbart efter ægtefællens død 1575 (jf. kalkmalet indskrift og epitafium s. 1050, 1070) og må have stået færdig inden 1577 (jf. altertavle s. 1054). Det treskibede langhus, der er bygget i ét med tårnet, består af 3×4 (oprindelig hvælvede) fag inklusiv et lidt smallere korparti. Indvendig opleves rummet som et sammenhængende hele uden markering af skellet mellem kor og skib. Indtil lukningen af tårnarkaden 1817 indgik tårnrummet som en integreret del af kirken.

Skib og korparti var indtil 1869 dækket af hvert sit brede sadeltag, idet skibets $\ddagger$ gavltrekant dog (uafhængigt af fagdelingen i rummet) var trukket ca. 1 m ind over koret, hvor gavlen tog afsæt i gravkapellets østmur og en $\ddagger$ støttepille ved nordsiden.

Materialer og teknik. Bygningen er opført af store røde *mursten* (gennemgående 30×15×9 cm), muret i *krydsskifte*. Murene er forholdsvis tykke,

1,1-1,2 m, svarende til en middelalderlig mur. De gamle facader blev i nogen grad bevaret ved ombygningen 1869, da stenene blev afrenset med saltsyre og fugerne fornyet. Oprindelige mursten fremtræder med en forholdsvis varm og rødlig glød, mens sten fra 1869 er mørkere og blåligere. Skibets syd- og vestside er helt skalmuret med nye, store sten, mens partier af gammelt murværk stadig ses i øst og nord; men her er grænsen mellem nyt og gammelt flydende, idet man 1869 i betydeligt omfang har genbrugt gamle mursten.

Teglstensmurene hviler på to skifter *granitkvadre* i flade med muren, idet det nedre skifte under øst- og nordmuren (svarende til dele af gravkapellet) udgøres af en *skråkantsokkel* (fig. 14b-c), som også har båret de oprindelige $\ddagger$ støttepiller (jf. ndf.). Granitmaterialet er romansk af karakter og må som nævnt stamme fra den middelalderlige forgænger (evt. også $\ddagger$ Sejet Kirke), hvis skråkantede sokkelsten dog ikke har strakt til hele den nye og større kirke. Ved arbejderne 1869 blev

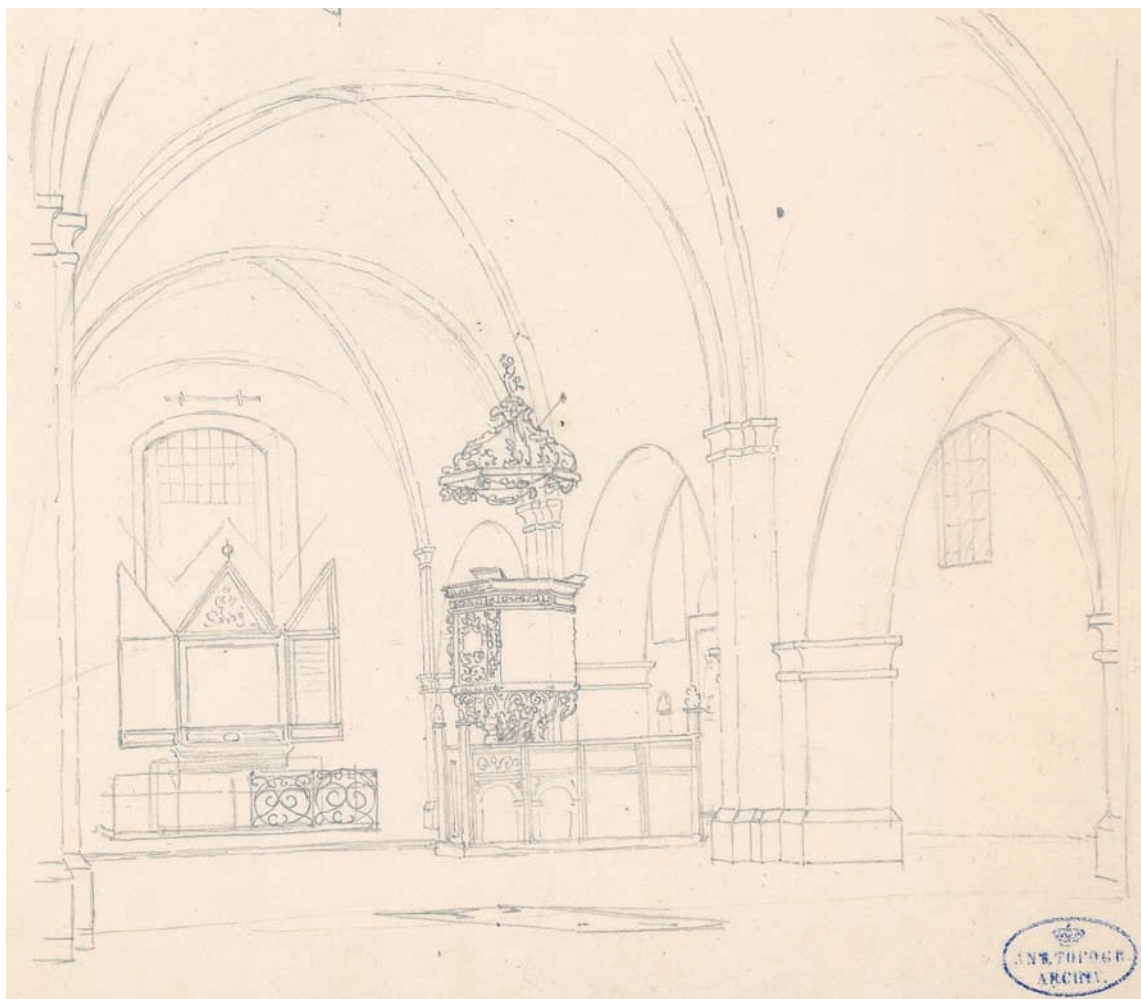

Fig. 13. Kirkens indre set mod sydøst før ombygningen 1869. Blyantstegning af Heinrich Hansen o. 1854. – *Interior of the church looking southeast, before the rebuilding in 1869.*

skråkantsoklen frilagt og rettet op og tilpasset de nye, spinklere piller; under korets sydside (og under kapellet) blev den suppleret med nye sten.

Svarende til skråkantsoklens forløb var øst- og nordmuren forstærket med solide, blyafdækkede *†støttepiller* (ca. 1,5×1,2 m), der som nævnt er afløst af nye piller. De markante piller, der var ført op til murkronen, var utvivlsomt samtidige med kirken og nævnes allerede 1675.²³ Pillerne underordnede sig kun til dels bygningens fagdeling, idet de var udeladt omkring hjørnerne, og korgavlens to østre var rykket lidt ud i forhold til de indvendige arkademure. En spinklere pille midt i gavlen rakte kun til det nu sløjfede *†*vindue dér.

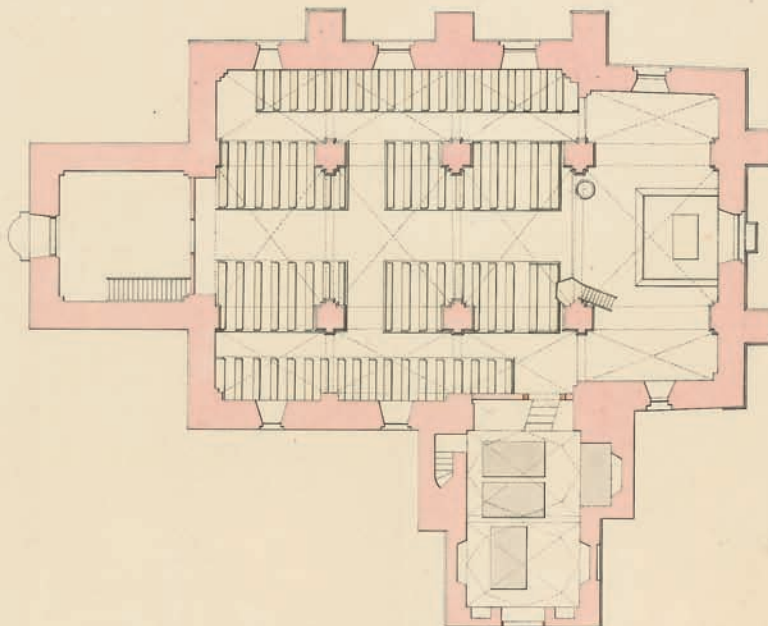
Afvigelsen mellem kirkens syd- og nordside kan formodentlig forklares som en konsekvens af *forløbet af byggeriet 1575–77* (jf. s. 1031): Efter gravkappellets tilføjelse til middelalderkirken må dennes sydmur som nævnt være blevet stående, nu støttet af kappellets svære mure. Og under det videre byggeri, hvorved kirkens bredde blev fordoblet, er nordsidens piller rejst som en 'kontravægt' til kapellet; tilsvarende støttes de langsgå-

Fig. 14a-f (s. 1039–41). Opmåling af kirken før ombygningen 1869. Plan, opstalter og snit ved Fr. Uldall 1869. 1:300. Tegninger i NM. – *Drawing of the church before the rebuilding in 1869. Plan, elevations and cross-sections by Fr. Uldall 1869.*

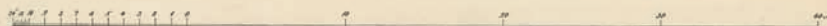

b

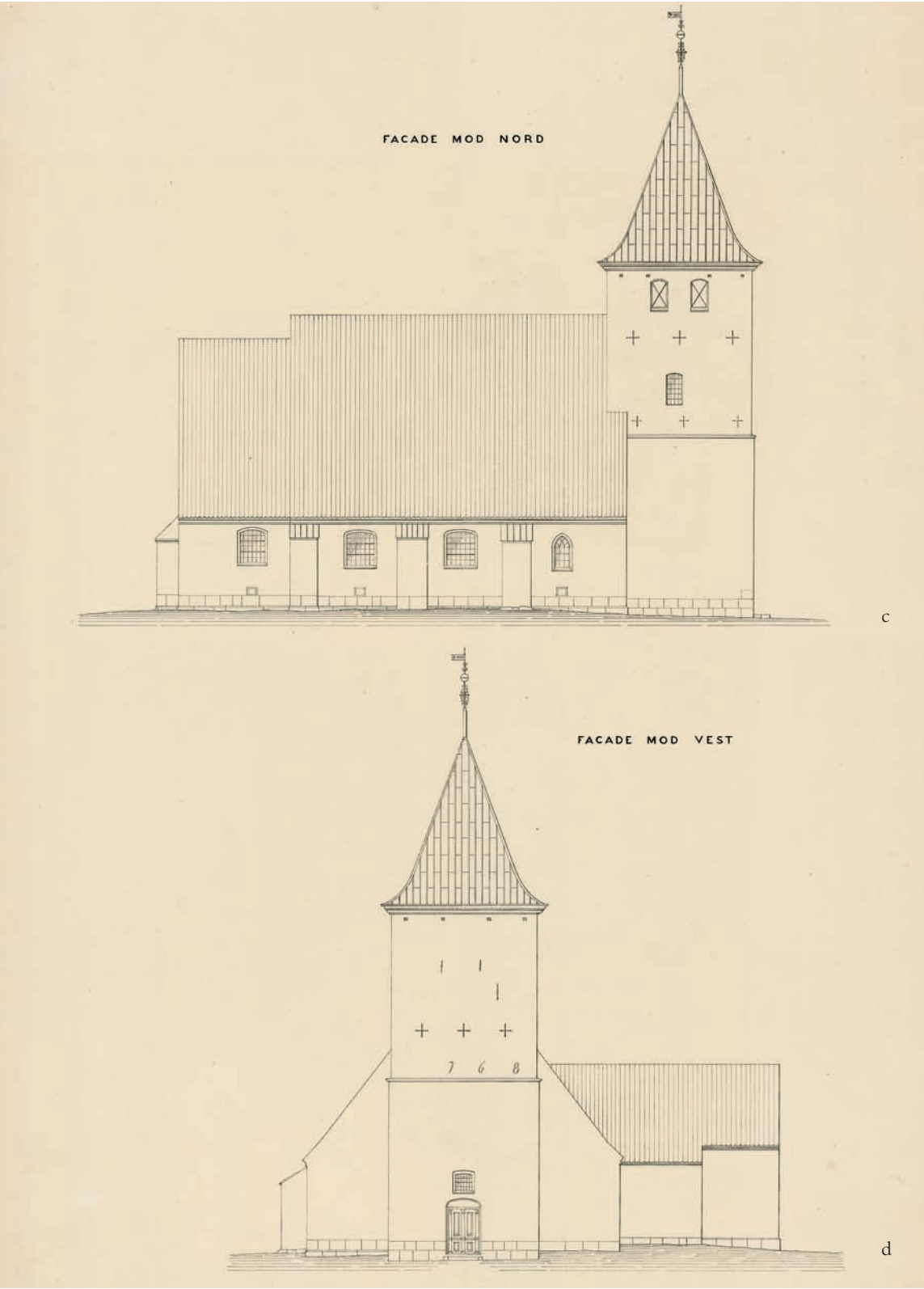
PLAN

a

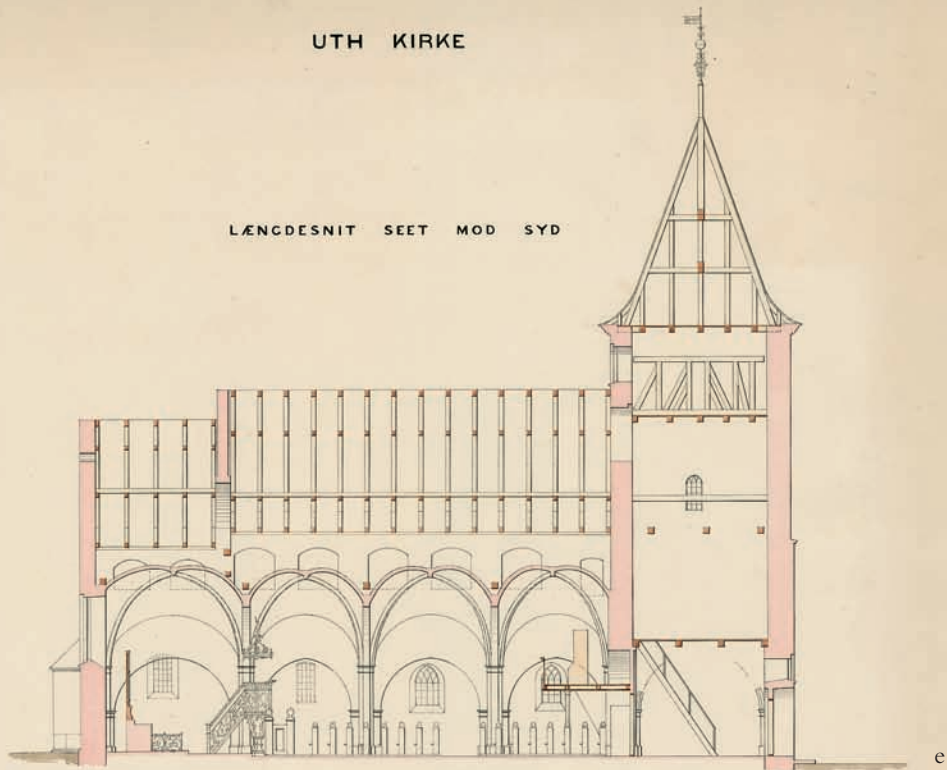

*Uth Kirke, d. 15de Febr. 1839
J. W. Møller*

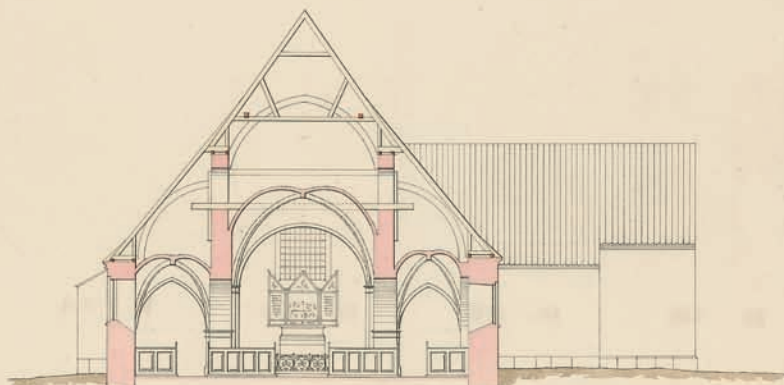

UTH KIRKE

LÆNGDESNIIT SEET MOD SYD

TVÆRSNIT SEET MOD ØST

ende arkademure dels af tårnet i vest, og dels af pillerne i øst. Bygningen opnåede hermed en betydelig stabilitet, uden at løsningen arkitektonisk set har været særlig heldig.

†*Vinduerne* var brede kurvehanksformede åbninger, falsede i det ydre og smigede i det indre. 1869 havde dog kun de to midterste i nord samt vinduet i korgavlen bevaret deres gamle skikkelse. De øvrige var mere eller mindre omdannede; i tre af skibets vinduer var der indsat spidsbuede støbejernsrammer.²⁴ Det store vindue midt i koret, hvis konturer stadig anes efter tilmuringen 1869, var af hensyn til alteret anbragt knap 2 m højere end langmurenes åbninger. Et vindue i korets sydside blev ligeledes tilmuret 1869. Der var indtil 1817 kun adgang til kirken via et †våbenhus, formentlig ved kirkens nordside (s. 1043).

En *gesims* over de lave langmure er muligvis først kommet til i 1700-tallet i forbindelse med en opskalkning af taget. Rygningen over det store †tag lå højt og nåede helt op til bunden af tårnets østre glamhul. De to †taggavle har oprindeligt været afsluttet med murede †*kamme*, hvis form vi desværre ikke kender. Ifølge en synsforretning 1675 manglede 'kammen mellem skib og kor' to blytavler.²⁵

I korgavlen var opsat *jernankre* med initialer, som senere er overført til den nye gavl. Øverst et sammenskrevet Jesumonogram og herunder to murankre med spejlvendte forbogstaver »HRK« for Holger Rosenkrantz.

I det *indre* forbindes midtskib og sideskibe af rundbuede arkader, der hviler på lave, murede piller, prydet med skråkantsokkel og profilkapitæl.

De tolv hvælvfag, der alle blev nedtaget af Uldall, var muret som †*krydshvælv* med ribber af halve sten (fig. 13). I det brede *midtskib* var hvælvene spændt betydeligt højere end i sideskibene, men dog uden at bygmesteren til fulde havde udnyttet pladsen i det store tagrum. De fire hvælv hvilede på høje, falsede †pilastre på indersiden af arkadepillerne, som bar de runde helstens gjordbuer. I *sideskibene* hvilede de spidse gjordbuer imod midtskibet på tilsvarende, lavere pilastre, hvis profilkapitæl gik i ét med arkadepillernes. I nordre sideskib udsprang hvælvkapperne af ydervæggen, mens de i syd hvilede på helstens

†*skjoldbuer* ved ydervæggen, udspændt mellem brede †*vægpillar* (jf. fig. 14f). Disse piller kan som nævnt have været et levn fra middelalderkirken, hvor de da har båret indbyggede, gotiske hvælv.

I det store loftsrum (fig. 14f) var de langsgående *arkadeovermure* ført op som understøtning for taget, og sammen med tværgående *ankerbjælker* sikrede de bygningens stabilitet. Overmurene var hver gennembrudt af fladbuede åbninger (fig. 14e), fordelt med to i hvert hvælvfag samt en loftsdør i vestenden.²⁶ Murene blev 1869 nedtaget til et niveau svarende til bunden af de fladbuede åbninger, hvorover man så har rejst den nuværende basilikas høj Kirkemure.

Tagrummene over skib og kor stod i umiddelbar forbindelse med hinanden, idet skibets †østgavl hvilede på tre højtspændte †*aflastningsbuer*. Over midtskibet var der en spids bue, over sideskibene halve buer, udformet som en art 'sprængbuer'.

†*Tagværket*, der bar de store, svejfede tagflader, var af en traditionel middelalderlig konstruktion, der over midtskibet var bundet sammen af to langsgående åse (fig. 14e-f). Over sideskibene var der stikspær, som foroven var fastgjort til midtskibets spær og forneden forsynet med en opskalkning.

TÅRNET er som kirken opført af store røde mursten i krydsskifte, og murene hviler også her på to (i hjørnerne tre) skifter granitkvadre. Ca. 9 m over grunden er facaderne i de tre frie sider trukket en halv sten tilbage over en art kordongesims, dannet af et skråtstillet rulleskifte. Murene afsluttes under det blytækte *spir* af en kraftig gesims, der efter sin udformning at dømme må være kommet til i 1700-tallet, måske samtidig med at spiret fik sin nuværende, svejfede form (jf. årstal for reparationer 1768 og 1773). Den kvadratiske grundplan taler vel for, at tårnet fra første færd har haft et pyramideformet tag.²⁷

Tårnrummet tjener siden 1817 som forhal (jf. †våbenhus), og døren i vestmuren er formentlig først indsat da; sin nuværende form har den fået 1869. Rummet var tidligere forbundet med midtskibet ved en rundbuet arkade med sokkel og kragbånd. Åbningen blev 1817 aflukket

Fig. 15. Kirken set fra nordøst før ombygningen 1869. Blyantstegning af Heinrich Hansen o. 1854. – *The church seen from the northeast before the rebuilding in 1869.*

med en $\dagger$ skillevej med dør (fornyset 1869). Af et oprindeligt $\dagger$ hvælv, svarende til midtskibets, var 1869 kun de halvtstens hjørnepiller tilbage. Et nyt *hvælv*, muret 1869, er uden vederlagsmarkering og har profilerede ribber.

Der er nu adgang til tårnets øvre stokværk via en muret trappe i det tilføjede *trappehus* i syd-vesthjørnet mellem tårn og kirke. Før 1869 kom man op i tårnet ad en tømret $\dagger$ trappe i tårnrummets sydøstre hjørne. Åbningerne i de tre etager har som følge af reparationer et afvigende antal og er forskelligt udformet: I øverste mellemstokværk er der et rundbuet vindue i syd og et fladbuet i nord; glamhullerne øverst er fordelt med et rundbuet og falset i syd og øst og to fladbuede i nord. $\dagger$ Glamhuller i vestsiden er muligvis tilmuret tidligt; her var ifølge synet 1676 'et stykke af tårnmuren nedfalden'.²⁵

Jernankre på vestsiden angiver året for kirkens ombygning »1869«. Her stod tidligere »[1]768«. I syd flankeres glamhullet af initialerne »[E]WF« og »CSF« over årstallet »17-73«, der mindes en reparation under lensgreve Erhard Wedel-Friis (til Frijsenborg og Boller) og hustru Christine Sophie Friis.

$\dagger$ VÅBENHUS. Et våbenhus af ukendt udseende blev nedrevet 1817 i forbindelse med flytningen af kirkens indgang til tårnet (jf. ovf.). Huset, der vel har været jævngammel med kirken, var sandsynligvis placeret ved kirkens nordside ud for vestre fag. Kongens tilladelse til nedrivning var betinget af, at der blev anbragt et vindue i muren, hvor våbenhuset tidligere havde stået, og at de stolestader, der før havde stået i tårnrummet, blev flyttet til skibet. Våbenhuset var 1815 uden loft.²⁸

KIRKENS OMBYGNING 1869

Ved ombygningen, der blev ledet af den unge arkitekt Fritz Uldall, fik kirken det udseende den har i dag; den blev en 'ægte' basilika med ophøjet midtskib og højkirkevinduer. Arbejdet var oprindeligt kun tænkt som en almindelig 'hovedreparation', svarende til de renoveringer, som kirkeejeren, lensgreve C. E. Frijs i de samme år lod udføre på Frijsenborgs hen ved 30 landsbykirker,²⁹ herunder også nabokirkerne i Skjold, Stenderup og Tyrsted.³⁰ Ombygningen af Uth Kirke fandt sted i de år, 1865-70, da grev Frijs tillige var konseilspræsident, Danmarks statsminister.

Fr. Uldall, der 1868 havde etableret egen tegnestue i Randers, fik i første omgang sine direktiver fra godsforvalter Otto Aae, Boller. Grevskabets opdrag kendes ikke, og har muligvis ikke været klart defineret. I hvert fald undskyldte Uldall i et brev til grev Frijs 25. febr. 1869 (ved fremsendelsen af sine forslag), at han 'til at begynde med (havde) misforstået greven'. Uldall havde fået det indtryk, at det var hensigten, at lade 'restaurationen foretage i en temmelig omfattende udstrækning', hvorfor han allerede havde udarbejdet et (videregående) forslag 'så smukt og korrekt i stil' som han formåede. I mellemtiden havde han af lensgrevens breve (16. og 18. febr. 1869) forstået, at denne kun ønskede en mere beskedent reparation. Alligevel tillod han sig at fremsende to forslag: det videregående, nr. 1, der ville omskabe kirken til en basilika (jf. tegningerne fig. 16a-f), og et forslag, nr. 2, der blot bestod i en istandsættelse.³¹

Selv foretrak arkitekten så afgjort den første løsning, 'der ville frembyde langt betydeligere fordele'. Der kunne spares penge ved et træloft over midtskibet frem for en reparation af hvælvene, og med et sådant loft, 16 alen højt, kunne der efter hans mening opnås et 'imponerende indtryk' straks ved indtrædelsen i kirken. Dertil kom det 'rolige lys', der nu til dels ville komme fra højkirkens vinduer, frem for det 'skærende og stærke lys', der faldt gennem vinduet bag alteret. Og ved at dele 'det alt for svære tag' og sænke tagryggen ville tårnet vise sig 'slankere og friere'. Uldall appellerede direkte til konseilspræsiden-

tens gode vilje: 'Det må være mig tilladt at udtale som min overbevisning, at blandt de mange kirker, Deres excellence ejer, og hvoraf jeg kender en ikke ringe del, findes vel kun enkelte, hvor der som (i Uth) er sådanne grundbetingelser til stede for at gøre noget virkelig smukt'.²²

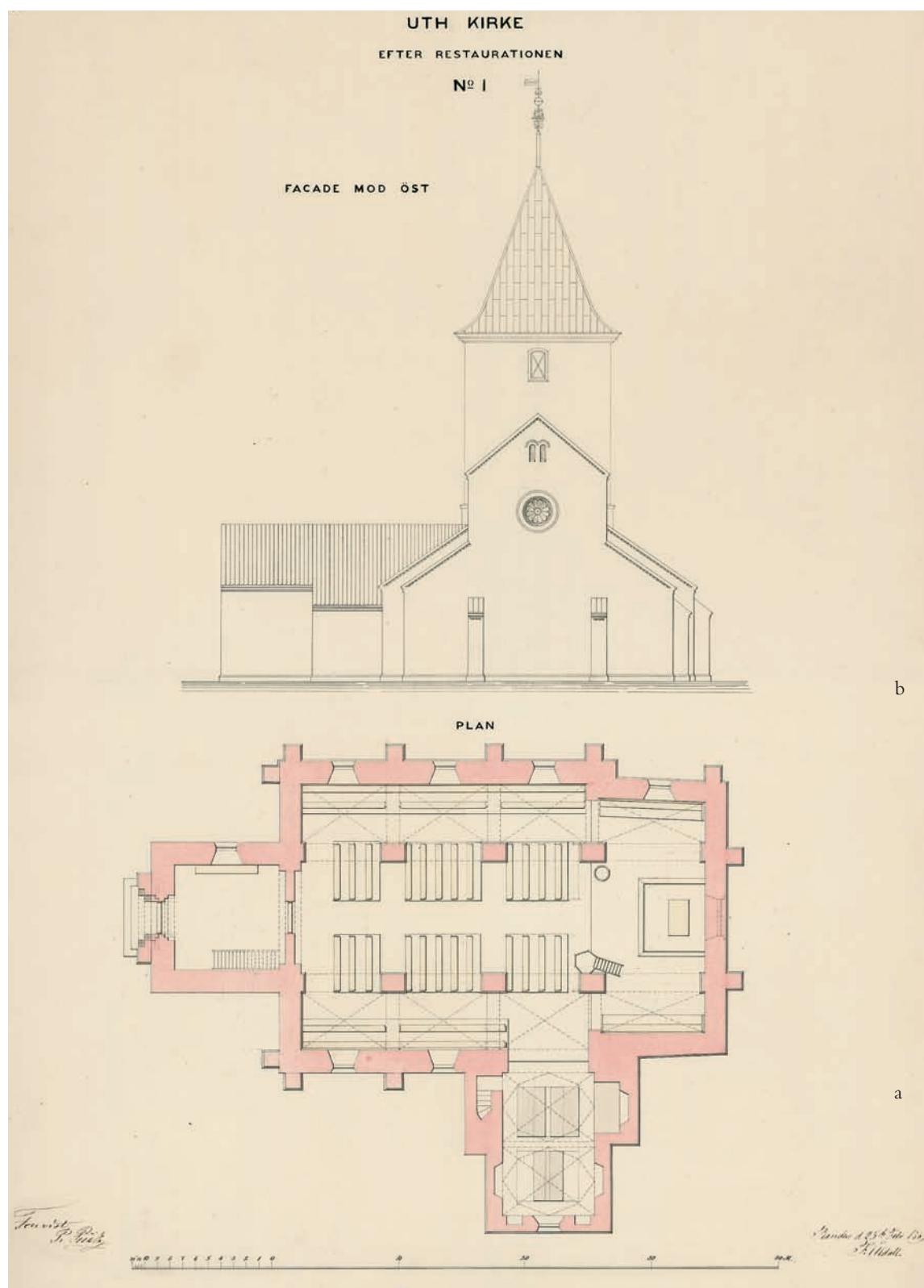
Uldall fik sin vilje. Lensgreven besluttede sig for den videregående løsning, og samme forår tog håndværkerne fat. 10. maj blev der indgået en kontrakt med murermester P. Puck, Horsens, der i detaljer beskrev de forestående arbejder: nedbrydningen af samtlige hvælv (undtaget kapellet), den øvre del af arkademurene, gavlen mellem skib og kor og en del af korgavlen.³²

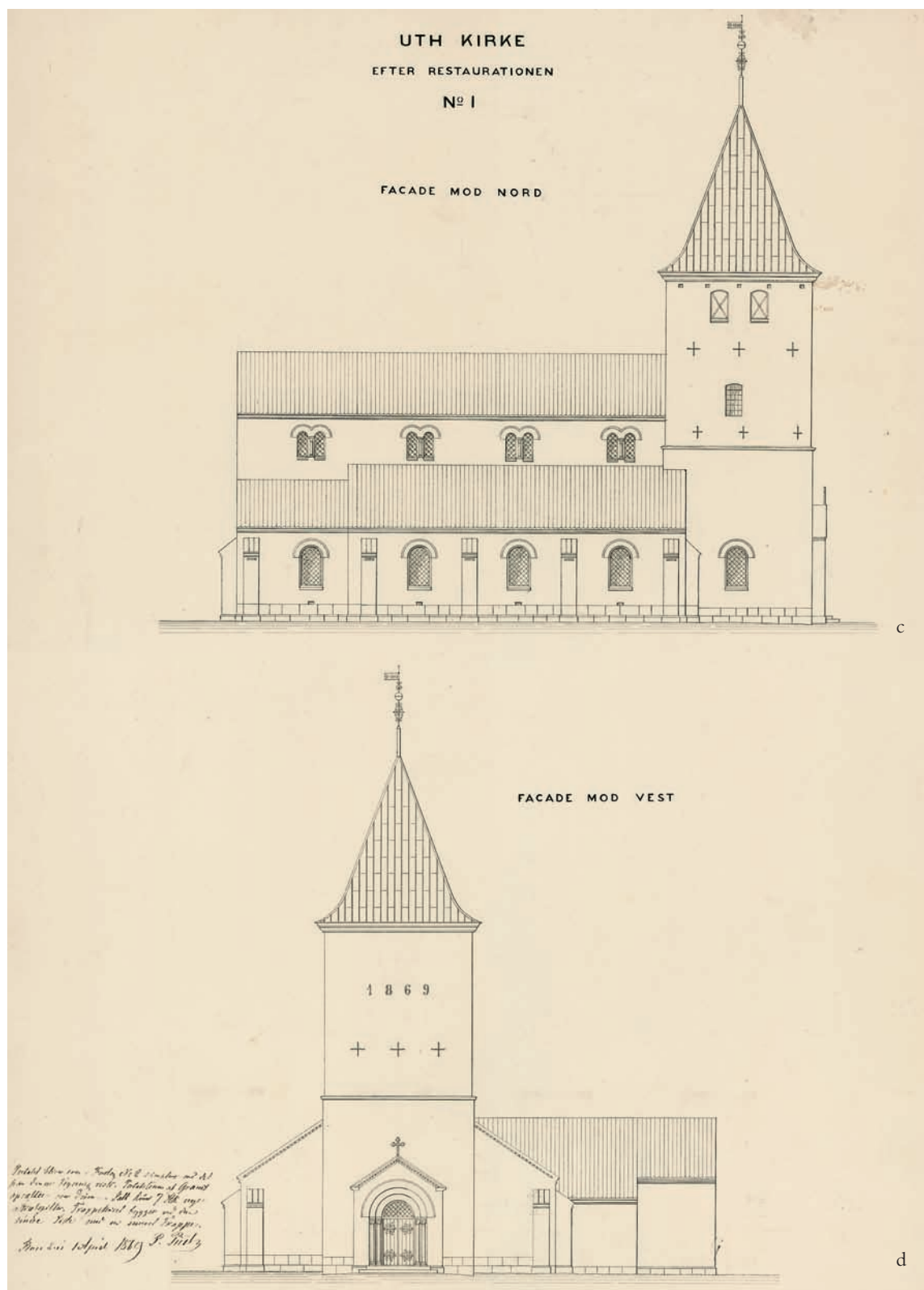
I *den ombyggede kirke*, udformet som en nyromansk basilika i norditaliensk stil, er tagryggen sænket 1,5 m, og korets tag underordnet skibets, så man i det ydre knap fornemmer forskellen mellem de to bygningsafsnit. Sideskibene har selvstændige tage med samme hældning som det nybyggede hovedskib, og gravkapellets tag er sænket, så det harmonerer med sideskibets tag.

Afgørende for hele bygningens fremtræden var det, at facaderne blev rensat for puds og hvidte-kalk og fik den eftertragtede røde teglstensklædning. Større partier er som nævnt skalmuret med nye sten, således skibets sydside.³³ Bygningen er søgt lettet ved fjernelsen af de tunge, noget plumpe støttepiller, der er afløst af spinklere piller. Nye piller blev muret østligst ved korets nordside og ved skibets nordvesthjørne, mens foreslåede støttepiller ved skibets sydside ikke kom til udførelse. De to piller ved korets østside er siden forstærket og udvidet ved kirkens restaurering 1990-92.

Rundbuede *vinduer* med støbejernsrammer er fordelt med et i hvert fag. I højkirken er åbnin-gerne udført som små tvillingevinduer, hvis midterpost udvendig prydes af en lille romaniserende

Fig. 16a-f (s. 1045-47). Fr. Uldalls forslag (nr. 1) til kirkens 'restauration', signeret 25. febr. 1869 (s. 1044). Plan, opstalter og snit. 1:300. Tegninger i NM. Forslaget fulgtes i hovedtrækkene; dog kom den imponante vestportal ikke til udførelse, i tårnrummet blev der indbygget et hvælv og ved tårnets sydside blev der tilføjet et trappehus. — *Fr. Uldall's proposal (no. 1) for the 'restauration' of the church, signed 25. Feb. 1869. Plan, elevations and sections.*

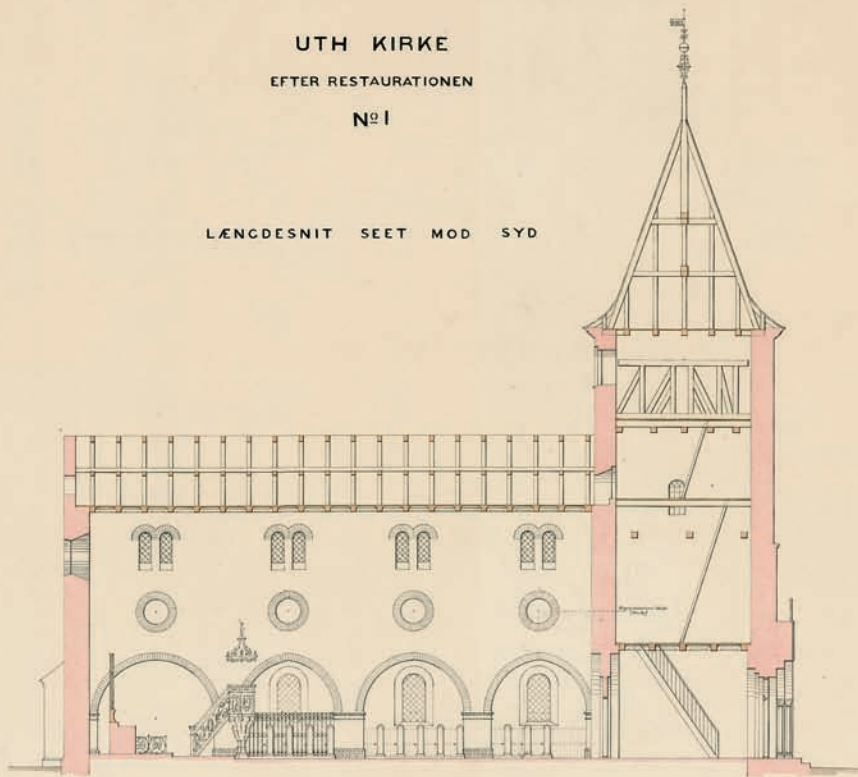

UTH KIRKE

EFTER RESTAURATIONEN

Nº 1

LÆNGDESNIIT SEET MOD SYD

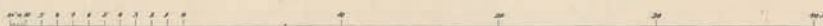
e

TVÆRSNIT SEET MOD ØST

f

*Tegnet
P. Juhl*

Arb.

Fig. 17. Indre set mod øst. Foto AM 2009. – *Interior looking east.*

søjle. Til erstatning for det tidligere vindue bag alteret belyses koret nu af et højt placeret *cirkelvindue*, hvis jernstøbte ramme illuderer en roset.

I det *indre* (fig. 17 og 33) er midtskibet dækket af et *bjælkeloft* med små lister under brædderne. De lakerede bjælker prydes af bejdsede mønstre. I sideskibene er krydshvælvene afløst af *grathvælv*, og der er igen skabt fuld adgang til gravkapel-

let, hvad der har gjort kirkerummet lysere. Arkaderne mellem midtskib og sideskibe har til dels bevaret deres gamle skikkelse, idet pillerne dog er berøvet de pilastre, der bar de nedtagne *thvælv*. Væggene er hvidtede med undtagelse af buestikene over arkaderne, der er pudset med cement og malet, så de efterligner røde mursten. Vægfladerne prydes midtvejs af seks murstensindfattede

cirkelblændinger med *basrelieffer* af gips: fire med evangelisterne med hvert deres symbol, og to (i koret) med barokke putti (fig. 18 og 20). I *gulvene* ligger teglstensfliser, brændt i tre nuancer og lagt i et italienskinspireret mønster af prismatiske kvadrater (jf. fig. 17). De afløste sorte og hvide fliser fra 1800-tallets begyndelse, hvoraf et parti er bevaret i gravkapellets gulv.

Tårnet fik igen sit hvælv (jf. s. 1043), og adgangen til de øvre stokværk og til det nye orgelpulpitur sker nu via et *trappehus* ved tårnets sydside, udført som en forlængelse af søndre sideskib.

Bygningen fremtræder fremdeles i den skikkelse, den fik 1869. Under en *restaurering* 1990-92 ved arkitekt Peter Bech-Jensen (arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen),³⁴ blev kalkmalerier og dele af inventaret istandsat. Og bygningen blev som nævnt stabiliseret ved en udvidelse af de to støttepiller ved korgavlén.

Opvarmning. Det nuværende el-varmeanlæg med varmerør under bænkesæderne og radiatorer ved væggene er installeret under restaureringen 1991. Kirken har været opvarmet siden 1879, da der opsattes to kakkellovne ved korgavlén med aftræk gennem en indbygget skorsten, som udmundede over tagrygningen.³⁵ Nye ovne indkøbtes 1897 hos jernstøberiet Stallknecht, Horsens.⁷ O. 1936 installerede man en kalorifer med fyrrum i gulvet under gravkapellet; samtidig opmuredes en ny skorsten ved korets sydside, som var i brug indtil 1951, hvorefter man igen benyttede skorstenen ved korgavlén. Kaloriferen afløstes 1963 af et oliefyret luftvarmeanlæg med kedelrum i den tidligere fyrrkælder.³⁶

Der er indlagt elektrisk lys 1945.³⁷

Tagbeklædning. Kirken og kapellet er tækket med røde vingetegl, der også dækkede bygningen før 1869. I 1670'erne nævnes bly på korets sydside og på kammen over skibets *†*østgavl.²⁵ Tårnet har bevaret sit blytag, der ifølge blystøbermærker senest er omsmeltet og nyoplagt af »H. H(ermansen) 1981«.

Vindfløjén over tårnspiret (fig. 19) er ifølge sit årstal opsat »1803«. Fløjén, der er udformet som et dragegab, er anbragt på en 5 m høj fløjstang med kugle og kunsthærdige bøjler.

Fig. 18. Evangelisten Johannes. Cirkelblænding med basrelief af gips, 1869. En ud af seks reliefprydede blændinger i højkirkens vægge (s. 1049). Foto AM 2009. – *St John the Evangelist. Circular recess with plaster bas-relief, 1869.*

Kirkens arkitekturhistoriske placering. Uth Kirke tilhører en lille gruppe af begravelseskirker, der blev helt nyopført i renæssancetiden.³⁸ Efter nybygningen 1575-77 fremstod den som et 'familiemausoleum' for slægten Rosenkrantz. Det skete som nævnt i de samme år som også Holgers bror, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, lod *sin* sognekirke i Hornslet udvide med et nyt kor og dér samlede kister og gravminder for ældre medlemmer af slægten. Af andre højadelige begravelseskirker fra tiden kan nævnes Svindinge Kirke (Svendborg Amt), bygget af rigshofmester Christoffer Valkendorf til Glorup 1577-78, og kirken i Genarp (Gennerup) i Skåne, opført af rigsmark Hak Ulfstand til Hekkeberg i årene frem til hans død 1594.³⁹

Kirken i Uth er som den lidt yngre kirke i Genarp en art basilika, men uden at basilika-formen er fuldt gennemført.⁴⁰ I Genarp går kirkens hovedakse fra tårnets indgang i vest til en polygonal alterudbygning i øst, hvor bygherren stedtes til hvile i en krypt under gulvet.⁴¹ I Uth er gravkapellets hvælv nok rigere udstyret end kirkens øvrige *†*hvælv, men kapellet er ikke inkorporeret i helheden. Det er alene en udbygning på sydsiden med nichegraven placeret i østmuren nær kirkens alter.⁴² Det forbliver et spørgsmål, om der har foreligget en samlet plan for hele den nye kirke, da nybyggeriet indledtes med kapellet.

Kirkens grundplan er til dels bestemt af den middelalderlige forgænger, og bygningens ydre er præget af en vis nøgternhed med lave, kraftige støttepiller, som dog kun var brugt i øst og nord. I det mindste skibets

Fig. 19. Vindfløj opsat på spiret 1803 (s. 1049). Foto MV 2010. – Weather vane placed on the spire in 1803.

østgavl har haft en opragende kam, og kor og kapel har vel haft tilsvarende kamme, men om de, som andre renæssancekirker, har haft svungne, vælske former vides ikke. Tårnets nedre etage indgik som en integreret del af kirkerummet, der har virket forholdsvis mørkt, idet midtskibet kun fik indirekte lys via sideskibene.

Den radikale ombygning 1869 blev påskønnet af samtiden,⁴³ men er siden ofte blevet beklaget.⁴⁴ Fritz Uldall (1838-1921) har utvivlsomt følt, at han havde frie hænder.⁴⁵ Bygningen var jo først opført efter reformationen, og arkitekturen var efter hans mening en sær sammenblanding af romansk og gotisk.⁴⁶ Disse 'mindre heldige forhold' blev der nu rådet bod på.⁴⁷

Fr. Uldall tegnede som ung hos arkitekterne Chr. Hansen og J. D. Herholdt.⁴⁸ En mulig inspiration for ombygningen i Uth kan være Skt. Pauls Kirke i København, der blev opført 1872-77, men efter de tegninger, som hans studie- og soldaterkammerat J. E. Gnutzmann havde udarbejdet 1869. Også den københavnske basilika henter sine motiver fra den norditalienske, romanske stil.⁴⁹

KALKMALERIER

På korets øst-, syd- og nordvæg findes en kalkmalet udsmykning, formentlig o. 1577 (jf. altertavle), omfattende dels en våbenfrise, dels en indskrift i fem linjer, sidstnævnte dog kun fragmentarisk bevaret. Udsmykningen blev fremdraget i forbindelse med Fr. Uldalls ombygning af kirken 1869 og tilsyneladende helt opmalet på grundlag af fundne spor. Til denne opgave udpegedes den unge maler, August Jerndorff. En senere istandsættelse, uvist hvornår, afløstes 1993 af en fornyet restaurering, der søgte at føre kalkmalerierne tilbage til den ældre opmalede tilstand.⁵⁰ Våben-skjoldene er udført i heraldiske farver (blåt, gult, grønt, teglrødt, gråt og sort), mens indskriften står i smukt formede, sorte renæssanceversaler.

Våbenfrisen (fig. 20 og 31) viser hhv. Holger Rosenkrantz' og Karen Gyldenstiernes 16 anevåbener, idet våbenskjolde for begges forældre (Otte Hølgersen Rosenkrantz og Margrethe Gans samt Christoffer Gyldenstjerne og Anne Parsberg) er vist på østvæggens hhv. søndre og nordre del, oprindelig flankerende korets Tøstvindue, mens de øvrige 14 skjolde er malet fra øst mod vest på søndre (Rosenkrantz) og nordre korvæg (Gyldenstjerne).⁵¹ Rækkefølgen og udformningen af skjoldene svarer ganske til ægteparrets epitafium (s. 1070), idet afvigelser fra 'det springende opstillingssystem' går igen i begge våbenudsmykninger.⁵² Det forekommer derfor nærliggende at antage, at våbenfrisens enkelte skjolde ved opmalingen 1869 direkte er rekonstrueret efter epitafiet.

Bygnings- og mindeindskrift (fig. 20 og 31) for Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne samt deres børn. Indskriften er placeret under våbenfrisen og er delvis afbrudt for de tre (oprindelig to) nederste linjers vedkommende af arkadernes bueslag med tilhørende, sekundær, 'murstensopmaling'. Bedst bevaret er nordsidens skriftfelt, der kendes fra ældre kalker ved Fr. Uldall, hvorefter den nuværende indskrift er opmalet, dog med enkelte afvigelser. Derimod er sydsidens tekstfelt kun bevaret i et mindre fragment, nemlig de afsluttende ord af linjerne 2-5.⁵³ En sammenhængende læsning er derfor næppe mulig ud fra den mangelfulde overlevering. Ikke

Fig. 20. Kalkmalet frise fra o. 1577 med Karen Gyldenstiernes anevåbener og tilhørende indskrift. Korets nordvæg (s. 1050). Foto AM 2009. – Painted frieze from c. 1577 with Karen Gyldenstjerne's ancestral coats of arms and associated inscriptions. North wall of the chancel.

desto mindre taler meget for, at teksten i modsætning til våbenfriserne har skullet læses som en fortløbende sekvens fra nord til syd, indledende i nordvest, øverste linje og fortsættende, linje for linje, fra venstre mod højre til afslutningen i sydvest, nederste linje. Flere enkeltpassager genfindes i øvrigt i de tilsvarende indskrifter på parrets andre mindesmærker i kirken, altertavlen, nichegravmælet og epitafiet (s. 1054, 1067 og 1070).

Præsentationen af indskriftens hovedperson eller subjekt, Karen Gyldenstjerne, i øverste linje (nord) efterfølges af en omtale af hendes afdøde ægtemand, Holger Rosenkrantz, i anden linje. Heraf ses dog kun sidste del af hans navn med henvisning til hans arvegodser, ganske svarende til nichegravmælets indskrift (»til Bolver och Rosenvoldt erevesi(d)hendis«); det sidste ord, »ar-

vesiddende' er dog fejlopmålet (»frevesihendis«). Sydsidens øverste linje har formentlig vist Holger Rosenkrantz' fulde navn med tilhørende titler, logisk placeret under hans våbenfrise og vel i en form svarende til nichegravmælets indskrift. Herudover fremhæver teksten Karen Gyldenstjerne som kirkens egentlige bygherre, idet hun som anført »1575« efter sin »salige hosbondt« lod (opbygge) kirken, som »hinne elskelige hosbondt hagne begyndt (til) nytte oc gavn fra fundam(entet)«, jf. også ægteparrets epitafium (s. 1070). Indskriften omtaler desuden parrets fire sønner, Otte (Christoffer), Frederik, Henrik og Holger, hvoraf de to yngste var afdøde ved døden i en spæd alder, hhv. før og kort efter deres fader.⁵⁴ Endelig afsluttes med en fortrøstningsfuld henvisning til den »vforngelige glæde« i det hinsides.

Fig. 21. Altertavle, 1577, skænket af Karen Gyldenstjerne, enke efter Holger Rosenkrantz til Boller (s. 1054). Foto AM 2009. – Altarpiece, 1577, donated by Karen Gyldenstjerne, widow of Holger Rosenkrantz of Boller.

INVENTAR

Oversigt. Fra kirkens middelalderlige forgænger stammer dels den romanske døbefont, dels en interessant mindetavle fra Dimarskertoget 1559 og en gravsten fra 1551 (nr. 3, jf. s. 1074). Altertavlen, dateret 1577, er af protestantisk fløjtype med våbener og mindeindskrift for Karen Gyldenstjerne og hendes afdøde mand Holger Rosenkrantz. Malerierne er i hovedsagen fornyet 1724. Det sydtyske dåbsfad er næsten samtidigt med altertavlen, alterstagerne fra 1594 med våbener

for giverne Otte Christoffer Rosenkrantz og Gisele Podebusk.

En *fontehimmel fra o. 1730, der nu findes i Hamme Kirke, er udført i samme frodige akantusbarokstil som prædikestolen fra 1732, der er tilskrevet Jørgen Arentsen Slache i Horsens. Prædikestolen bærer store våbener for kirkeejerne Ulrik Holstein og Christine Sophie Holstein f. Reventlow.

Altørsølvet er leveret 1765 af Hans Christian Nysted i Horsens, idet disken og kalkens bæger dog er fornyelser fra o. 1900 ved Rasmus Jensen i Horsens.

Fig. 22. Altermaleri, 1724, Opstandelsen (s. 1054). Foto AM 2009. – Altar painting, 1724, the Resurrection.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkerummet bærer i væsentlig grad præg af ombygningen 1869, da de nuværende stolestader blev indsat, og det historiske inventar blev opmalet og nymalet, prædikestolen med en mørk lak på det blanke træ. Den blev afrenset 1939, og 1950-51 fik altertavlen fremdraget sine farver fra 1577 og 1724. En gennemgribende istandsættelse af inventar og gravminder finder sted i henhold til planer fra 1982 og 1994.

I sin oprindelige indretning havde det kalkmalede kor karakter af en art mausoleum for Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne, idet deres epitafium og den omtalte mindetavle, der nu begge er flyttet til kapellet, dengang hørte til korets udstyr. Parrets epitafium fra 1578 (s. 1070, fig. 43) hang fra første færd på korets østvæg nord for altertavlen, mens tavlen, med opregning af Holger Rosenkrantz' kampfæller i Ditmarsken-felttoget (s. 1062 med fig. 34), hang som pendant i syd.

Hertil er kommet yderligere renaissanceudstyr, således en therskabsstol for Christian IV's forstødte hustru Kirsten Munk, der må være opsat i tiden 1630-58, og som endnu ses på Heinrich Hansens tegning af kirkens indre 1854 (fig. 13).

Fig. 23. Altertavle, 1577, udsnit af fløj med originalmaleri af englehoved (s. 1054). Foto AM 2009. – Altarpiece, 1577, section of wing with original painting of an angel's head.

Alterbordet er et panelværk fra 1971,⁵⁵ 182×100 cm, 104 cm højt; afstanden til østvæggen er 85 cm. Forsiden har tre spejlfyldinger, siderne to. Bemaling i gråt og lilla. Bordet har afløst et tilsvarende *†alterbord* fra 1869.

Altertavle (fig. 21), 1577, skænket af Karen Gyldenstjerne enke efter Holger Rosenkrantz til Boller (jf. gravkapel). Tavlen er af protestantisk fløjaltartavletype og står siden 1869 på et 43 cm højt fodstykke, der har skullet få den til at virke større i det forandrede kirkerum. Til det næsten kvadratiske storstykke, der hviler på et lidt bredere postament, slutter sig hængslede sidefløje med spidsgavle, der i lukket tilstand dækker storstykets trekantgavl. Såvel storstykke som fløje har særskilt postament, og alle felter er indfattet af kraftige rammeprofiler.

Altertavlens *bemaling* er dels oprindelig, dels resultat af en opmaling 1724. Bibeholdt fra 1577 er først og fremmest de fleste af indskrifterne, der står med forgyldte versaler på sort bund. I nordre fløj læses Fadervor: »Fader vor dv som est ...«, i søndre fløj Nadverindstiftelsen: »Vor Her Ihesvs Christvs i den nat ...« (1 Kor. 11,23–25), mens man i postamenterne nedenunder læser Holger Rosenkrantz' og Karen Gyldenstiernes tysksprogede valgsprog efterfulgt af deres initialer, hans (i nord): »Gott sei vns holdt vnd rechen kein Schvldt H.R.K.« (Må Gud være os huld og ikke tillægge os skyld), hendes: »Auf Gott vertravet ist Wol Gebavet K.G.S.« (i tiltro til Gud bygger man godt).

Fig. 24. Udsnit af altertavlens postament med indskrift og datering 1577 (s. 1054). – *Altarpiece, detail with inscription and dating 1577.*

I fløjenes spidsgavle ses (originale) malede englehoveder og Jesumonogrammer over givernes kombinerede initialer »HK« og »GR« (fig. 23), samt i postamentet en latinsk indskrift (fig. 24), hvis forkortelser øjensynligt skal opløses: »D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(acrum). An(n)o Do(mini) 1577 D(omina) Ka(ren) Gul(denstjerne) D(omini) H(olgeri) Ro(senkranzzi) Vidua tabula(m) ha(n)c in eccl(esia) huius orname(n)tu(m) p(onendum) f(aciendum) c(uravit)« (Helliget den bedste og største Gud. I det herrens år 1577 lod fru Karen Gyldenstjerne, hr. Holger Rosenkrantz' enke, til denne kirkes udsmykning denne tavle udføre og opsætte).

Indskriften flankeres af givernes fædrene og mødrene våbener og initialerne »HK«, der analogt med ovenstående må gå på deres fornavne.

Om en restaurering 1724 vidner postamentets indskrift med hvid skriveskrift: »Anno 1724 har Hans Højgrevelig Excellence Hr. Groschancellor Von Holstein til Greffskabet Holstenborg etc. med sin Grevinde Christine Sophie Rewentlow til Boller og Mögelkier ladet denne Taule paa Nye Renovere og staffere«. Indskriften flankerer ægtefællernes alliancevåben med skjoldholdende vildmænd og Elefantordenens bånd.⁵⁶

Altertavlens *malerier* er fra 1724 og udført i Thranernes manér (olie på træ). I storfeltet fremstilles *Nadveren* (fig. 25) i en traditionel opstilling med Jesus siddende ved den fjerneste side af bordet i færd med at velsigne kalken. Blandt apostlene, som fordeler sig om bordet, ser man nærmest Judas, der har rejst sig og vender sig bort fra Jesus. I topgavlen ses *Opstandelsen* (fig. 22). Kristus står i stråleglans på sarkofagen, mens to forfærdede soldater har rejst sig ved siderne.

Altertavlen knytter sig ved sine fyldige indskrifter til den tidligprotestantiske katekismustype, som i sin rene form er helt uden malerier.⁵⁷ Det er dog ret sikkert, at tavlen også i sin første fremtræden har haft malerier i storfeltet og topgavlen;⁵⁸ den første malers dygtige hånd kendes endnu i fløjenes spidsgavle og i predellaens våbenskjolde.

1720 omtales altertavlen som meget gammel og forfalden.⁵⁹ Istandsættelsen 1724 med tilkomsten af de nuværende malerier må tilskrives Jens Jensen Thrane eller måske hans søn Mogens Christian Thrane i Ålum ved Randers.⁶⁰

Fig. 25. Altermaleri 1724, Nadveren (s. 1054). Foto AM 2009. – *Altar painting, 1724, the Last Supper.*

1869 ønskedes altertavlen udskiftet, men man nøjedes med at give rammeværket en delvis overmaling med sort, ligesom den blev hævet ved tilføjelse af det nævnte fodstykke. Endelig fjernede man 1950–51 overmalingen, alt blev sat i stand, og fodstykket fik en diskret marmorimitation, som passer med den øvrige historiske farvesætning.

Altersølv (fig. 26), 1765, leveret af Hans Christian Nysted, Horsens; kalkens bæger og disken er fornyelser fra o. 1900 ved Rasmus Jensen i Horsens. Kalken, 23 cm høj, har seks tunger og en aftrappet fod med en lille påloddet krucifiksfigur på en af tungerne. Det profilerede skaft er sekssidet, knoppen sekstunget med mellemfaldende rude-

bosses. Det fornyede, glatte bæger har påloddet hældetud. På fodens underside ses Hans Nysteds stempel »1765« (Bøje nr. 6160), Horsens bymærke og mærker for 13-lodigt sølv. Bægeret bærer stempel for Rasmus Jensen (Bøje nr. 6278). *Disken*, tværmål 15,5 cm, har firpasformet fordybning og i sviklerne graveret bladværk af renæssancekarakter. På fanen er graveret et georgskors omfattet af en tornekrone, og på diskens underside ses samme stempel for Rasmus Jensen som på bægeret.

Oblatæske, 1999, leveret af S. Weitemeyer, Århus. Æsken er cylindrisk og låget har midtpå et kors i en tornekrone. Under bunden stemplet »S. Weitemeyer« og »925S«.

Fig. 26. Altersølv, 1765, udført af Hans Christian Nysted, Horsens. Bæger og disk er fornyet o. 1900 (s. 1055). Foto AM 2009. – *Altar silver, 1765, made by Hans Christian Nysted, Horsens. The cup of the chalice and the paten were remade in c. 1900.*

En *alterkande* fra o. 1875 er af sort porcelæn med guldkors fra Den kongelige Porcelænsfabrik.

En *ske* fra 1897,⁶ 18 cm lang, er i renæssancestil og bærer to utydelige stempler.

Alterstager (fig. 28), 1594, 53 cm høje, med klokkeformet fod, balusterskaft og profileret lyseskål. På foden er graveret våbener og initialer »O.C.R.« og »G.P.« (fig. 27) for giverne Otte Christoffer Rosenkrantz og Gisele Podebusk (jf. *†*epitafium). En *syvstage* er fra o. 1925,⁶¹ 41 cm høj.

Et *alterkrucifiks* er udført 1945 af C. J. Baumbach, København, og skænket af proprietær G. Sørensen, Fuglsang, til minde om hans forældre. Figuren, 40 cm høj, er udført af lueforgylt bronze i klassicistiske former svarende til den udskårne figur på *†*alterkrucifikset i Kolding Skt. Nikolaj Kirke (s. 680). Korset er af palisandertræ, hele 106 cm højt, da figuren har skullet ses hen over syvstagen. På bagsiden læses: »Uth Kirke 1945. Jørgen og Christine Sørensen, Aarhus« (giverens forældre).

En nyere *messehagel* er grøn. En *†*messehagel var anskaffet 1899.⁶

Alterskranke, 1869, tegnet af Fr. Uldall, tresidet med afrundede hjørner og 'vinger' ud imod sideskibene. Skranken er af mahognitræ med spinkle, drejede balustre. Den har afløst en *†*alterskranke af smedjærn fra o. 1650-1700, der ses på Heinrich Hansens tegning fra 1854 (fig. 13).

Døbefont (fig. 29), romansk af grålig granit tilhørende de jyske løvefontes såkaldte Horsenstype (Mackeprang, *Døbefonte* 257 ff.). Fonten er 92 cm høj, kummens tværmål 81 cm, og alt er udhugget i det for typen karakteristiske flade relief (basrelief). Den kubeformede fod har spidsblade med palmetter og mellemstående liljer samt ved overgangen til kummen en skarprygget vulst. Kummen smykkes nederst af en krans af bægerblade. Herover indfatter rebstave fire store felter, der rummer parvis modstillede løver. Hvor de forreste løvers hoveder mødes, adskilles de af en lodret bladbord. Fordybningen er harmonisk, og der findes på fonten svage spor efter rød farve og kalkning.

Den svenske kunsthistoriker Johnny Roosval ville datere fontegruppen o. 1170–1200. Og også Mouritz Mackeprang fandt, at den måtte repræsentere de seneste af de jyske løvefonte.⁶² 1968 har Otto Norn dateret værkstedets fonte endnu senere, o. 1200–1225, idet han afleder fodens palmetbort af periodens nedrerhinsk inspirerede metalkunst, som den eksempelvis kommer til udtryk på de såkaldte gyldne altre.⁶³

Fonten, der før 1869 stod 'lidet bemærket bag en pille i koret' (jf. fig. 14a), flyttedes da til skibet ved indgangen,⁶⁴ hvorfra den siden er bragt til sin nuværende plads i korindgangen i nord.

Dåbsfad (fig. 30), o. 1575, sydtysk, tværmål 62 cm, stærkt udpudset. Bunden har medaljon med Bebudelsen, hvormed der ses ulæselige rester af et majuskelbånd samt en frise med hjort og hund, der gentages på fanen sammen med små stempede ornamenter. På fanen er sekundært graveret to våbener (fig. 58) med tilhørende initialer »HG« (til venstre) og »HK« for fadets tidligere ejere Hannibal Gyldenstjerne til Restrup (Ålborg Amt, †1608) og Helvig Kaas (†1638).⁶⁵

Dåbskander. 1) 1862, af tin, 26 cm høj, af form som en antik vase.⁶ Under bunden ses stempel for Hans Christensen Høj, København (†1876).⁶⁶ Nu ude af brug. 2) 1999, af messing, 28 cm høj, siden med en tornekrone, der omskriver et kors.

Fig. 28. Alterstager, 1594, med våbener og initialer (jf. fig. 27) for giverne Otte Christoffer Rosenkrantz og Gisele Podebusk (s. 1056). Foto AM 2009. – *Altar candlesticks, 1594, with coats of arms and initials (cf. fig. 27) of the donors, Otte Christoffer Rosenkrantz and Gisele Podebusk.*

Fig. 27. Udsnit af alterstager 1594 (jf. fig. 28), våbener og initialer for giverne Otte Christoffer Rosenkrantz og Gisele Podebusk (s. 1056). Foto AM 2009. – *Detail of altar candlesticks, 1594, coats of arms and initials of the donors, Otte Christoffer Rosenkrantz and Gisele Podebusk.*

Under bunden læses: »S. Weitemyer« (jf. oblatæske).

En *fontehimmel* fra o. 1730 er siden o. 1898 i Hammel Kirke og er beskrevet derunder (DK Århus 3461 med fig. 23).

Prædikestol (fig. 31), 1732, et nydeligt arbejde i storakantus, antagelig fra billedhuggeren Jørgen Arentsen Slaches værksted i Horsens. Stolen har fire fag med smalle felter og lave frisefyldinger, alt kantet af lodrette rammestykker, der prydes af frugtbundter og egeløv. Mens de to midterste storfelter rummer våbener for kirkeejerne grev Ulrik Holstein (til venstre) og hans hustru (fig. 32) grevinde Christine Sophie Reventlow (begge med elefantordenens bånd), har yderfelterne akantusløv og blomster omkring en medaljon, der dels er tom (nærmest opgangen), dels rummer årstallet »1732«. Frisefelterne prydes af en

akantuspalmet, gesims- og fodvulsten af båndakantus, der fortsætter i opgangens panel, som har store gennembrudte ranker omkring en tom medaljon. Prædikestolen står i midtskibets sydside ved første pille fra øst. Dens bærestolpe skjules næsten af underbaldakinen, der udgøres af fem store fremoverbøjede akantusblade.

Himlen danner en uregelmæssig sekssidet polygon med vulst som storgesimsen og hængestykker i form af bladfestoner med frugter. Selve topbaldakinen er formet af vekselvis små og store akantusblade, der foroven samler sig omkring et topled, som bærer en frifigur af den opstandne Kristus (sejrsfanen mangler). Loftet er glat med central stråleglans, hvorfra der hænger en Heligåndsdue.

Prædikestolen, der 1869 blev berøvet sin maling, har utvivlsomt fra første færd været stafferet (jf. de nu tomme medaljoner). Den er, som et par andre billedhuggerarbejder på egnen,⁶⁷ tilskrevet

Fig. 29. Døbefont, romansk, af granit (s. 1056). Foto AM 2009. – *Baptismal font of granite, Romanesque.*

Fig. 30. Dåbsfad, o. 1575, sydtysk, med initialvåbener fra 1622 (s. 1057, jf. fig. 58). Foto AM 2009 – *Baptismal plate, c. 1575, south German, with initials and coats of arms from 1622 (cf. fig. 58).*

Jørgen Arentsen Slache i Horsens.⁶⁸ 1939 afrensedes træværket for en mørk lakering (fra 1869), og 1994 er foretaget en konserverende istandsættelse.⁶⁹

†*Prædikestol*. 1720 var prædikestolen (vel fra o. 1575) så slet og skrøbelig, at den 'var færdig at falde ned'.⁵⁹

Stolestaderne er fra 1869 og udført efter arkitektens tegninger. De har let skrå fyldingsryglæn og rundbuede fyldingsgavle. Træet står i to grå nuancer med røde profiler. I sideskibene er tilsvarende bænke opstillet langsgående. 1870 kaldes staderne 'nye, meget smukke og bekvemme'.⁶ En *armstol* til præsten er fra o. 1900, udskåret i almuestil.

En *†herskabsstol* for Boller stammede fra perioden 1630–58, idet den bar initialer, som må knyttes til Christian IV's forstødte hustru Kirsten Munk: »K.G.T.S.H.F.T.B.F.M.«. De skal formentlig opløses: Kirstine Grevinde til Slesvig, Holsten. Frue til Boller, Favrskov, Møgelkær. Herskabsstolen, hvis bogstaver var 'skulpterede',⁷⁰ ses på Heinrich

Fig. 31. Prædikestol, 1732, tilskrevet Jørgen Arentsen Slache i Horsens (s. 1057). På væggen fragment af kalkmalet frise fra o. 1577 (s. 1050). Foto AM 2009. – *Pulpit, 1732, attributed to Jørgen Arentsen Slache, Horsens.*

Fig. 32. Prædikestolsfelt, 1732, med våben for grevinde Christine Sophie Reventlow (s. 1057). Foto AM 2009. – *Pulpit panel, 1732, with the coat of arms of Countess Christine Sophie Reventlow.*

Hansens tegning af kirkens indre 1854 stående lige foran prædikestolen (fig. 13). Tegningen viser et fire fag langt stolestade med arkadefyldinger og udskåret frise samt 2×2 gavle med låger imellem.

Orgel (fig. 33 og 59), 1894, med seks stemmer, bygget af Knud Olsen, København, renoveret 1977 af Th. Frobenius & Sønner. Disposition: Bordun 16 Fod, Principal 8 Fod, Gedakt 8 Fod,

Fig. 33. Indre set mod vest. Foto AM 2009. – *Interior looking west.*

Fugara 8 Fod, Octav 4 Fod, Octav 2 Fod. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Det oprindelige bælganlæg (fig. 60), en dobbelt kassebælg, befinder sig fortsat i kirken, men er ikke længere i brug.⁷¹ Skænket af kirkeejeren.⁶ Facaden er bemalet som

stolestaderne. På højsiddende pulpitur i skibets vestende, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.

† *Orgel*, med syv stemmer, overført til kirken 1827 af kirkeejeren, grev Christian Friis. Stod tidligere i kapellet på Frijsenborg, hvor det om-

tales som et 'lidet orgelværk' i inventarierne 1788 og 1790 (jf. *DK Århus* 3499).⁷² Instrumentet blev i forbindelse med kirkens ombygning 1869 nedtaget af Johan Andreas Demant, der i et brev til arkitekt Fr. Uldall kunne berette, at hovedparten af værket var så medtaget af fugt, at delene faldt fra hinanden ved demonteringen. Demant afgav herefter et ombygningstilbud, der i realiteten omhandlede et nyt seks stemmers orgel, bygget med genanvendelse af enkelte ældre dele, heriblandt tre orgelstemmer (Principal 8 Fod diskant, Gedakt 8 Fod og Fløite 4 Fod), orgelhuset og eventuelt de to nyere, men spinkelt dimensionerede bælg.⁷³ Kort tid efter kirkeombygningen betegnedes orglet imidlertid som ubrugeligt.⁷⁴ På pulpitur i skibets vestende.⁷⁵

Salmenummertavler, 1869, fem ens i enkel nygotisk stil, 111×65 cm, udført efter tegning af Uldall. Tavlerne er gråmalede med sorte cifre malet på små hvide træplader.

En usædvanlig *mindetavle* (fig. 34), o. 1559, rummer en total mønstringsliste over Holger Rosenkrantz' medkombattanter i slaget ved Heide 13. juni 1559, da Ditmarsken blev erobret. Tavlen er af fyrretræ, 189×105 cm, med smal profilramme, som formentlig er udskiftet ved en istandsættelse i 1700-tallet, da også påskriften blev en del korrigeret og stedvis uforståelig. Indskriften, der er på dansk med tyske islæt, står med gule versaler på sort bund.

Teksten gengives lettere redigeret og med militærrang i kursiv. Den mønstrer enhederne i den samlede dansk-holstenske hær, der talte ca. 20.000 fodfolk og hen ved 3000 ryttere. Først opregnes hærledelsen og medlemmerne af krigsrådet (blandt dem Holger Rosenkrantz), herefter obersterne for de fire regimenter af hvervede landsknægte, hver med antallet af enheder («fellen», Fähnlein, à 300–500 mand). Så anføres officererne for de fem rytterafdelinger (faner), indledt med den danske hoffane og hertugerens (fyrsternes) fane, hver med antallet af heste (i hundreder). Til slut nævnes øverste vagtmester og artillerimesteren. Indskriften er udført, uden at man har haft fuldt kendskab til alle navnene og alle de adelsgårde, som officererne skrev sig til (angivet NN og N).

»Anno Domini mdlix thenn

xiii dag ivnij

tha stod thett slaggh wdi Dittmersken for Heijdenn, och koning Frederich thenn anden medt harzvg Hans oc harzvg Adelvff same gangh effrøveritt Dittmerschen. Oc war tisse effitherschriffne feltt marsaalck, comissarij, øffverste, rittmester, øffverste vachtmester oc archelmester:

Her Iohan Ranthzow aff Bredenborig rider *felt marsaalck*.

Frantz van Bijvloo⁷⁶ till N *feltt marsaalck lthenant*.

Krigs comissarij: Barthram van Anefeldt til Lingkvle,⁷⁷ Holger Rosenkrantz til Bolver, Sivort Randtzow thom Anihvsse.⁷⁸

Krigs comissarij: Christoffer Randtzow till Bolcke,⁷⁹ Barthram Sestede⁸⁰ hovitzmaand paa Aals, Bendix van Anefeldt till Hesseldorpp.⁸¹

Øffverste: Gravff Anthonig van Oldenborig xv fellen knegtte.

Øffverste: Her Willom van Walderdom⁸² xii fellen knegtte.

Øffverste: Riimer van Walde x fellen knegtte.

Øffverste: Wvivilf van Schomwss⁸³ xii fellen knegtte.

Kort ahagtt h fane

Rijtmester: lens Trvdssen Wlstandt til Wrmetoffit.⁸⁴

Lvthenant: Iochim Broghtrvp⁸⁵ till N (og)

Fenrik: Erick Rvde till Fogelsang⁸⁶ v c heste s(terck).

Førsternis fane

Bovde Ritmester: Bartram Sestede vnde Bendix van Anefeldt (og)

Fenrick: Gregorivs van Anefeldt til Søgardt iii c heste s(terck).

Rittmester: Movritz Randtzow till Hanerow⁸⁷ (og)

Fenrick: Pavell Brochtrop⁸⁸ till N v c heste s(terck).

Rittmester: Iacop Blamchenberig⁸⁹ till N (og)

Fenrick: Fenrick NN iiiii c heste s(terck).

Ritmester: Dirich van Holle streffende Raatt i c heste sterck.

Øfferste wagtmaster: Frantz Brochenhvs till Iegskoff.⁹⁰

Archelijmester: Ghvntze van Prvsser.

Alle mvchsse fellen wnder alle fire regemennter ii c heste sterck«.

Tavlen er sandsynligvis udført kort efter 1559, altså til den gamle Tkirke. Dens plads var senere på korets østvæg, vel i syd som pendant til Holger Rosenkrantz' og Karen Gyldenstiernes epitafium i nord. Tavlen omtales tidligst o. 1677.⁹¹ Siden o. 1920 på kapellets østvæg, i sydfagets vinduesniche.⁶ Konserveret 1986.⁶⁹

Tre *lysekroner* fra 1904 er i barokstil med hængkugler.⁶ En mindre hænger i koret, to større i skibet.

Fig. 34. Mindetavle, o. 1559, med monstring af den danske hær i slaget ved Heide i Ditmarsken 1559 (s. 1062). Foto AM 2009. — Memorial tablet, c. 1559, mustering the Danish army before the battle at Heide in the Ditmarshes, 1559.

Fig. 35. Indre af gravkapel fra o. 1564 set mod syd med begravelser for slægterne Rosenkrantz og Friis (s. 1064, 1067 ff., 1072 ff.). Foto AM 2009. – *Interior of sepulchral chapel from c. 1564, looking south with the tombs of the Rosenkrantz and Friis families.*

To nyere *pengebøsser* af messing er opsat på lave piedestaler i skibet flankerende indgangen.

Klokke, 1869, tværmål 85 cm, med profileret slagring og indskrift (antikva) om halsen: »Op-rindelig bekostet af Grev Mogens Frijs Enke, Anna Maria Offenberg, Aar 1679, omstøbt 1869«. I to små kartoucher på legemet læses støberiets navn »Stallknecht, Horsens« og initialerne »C.E.F.« for kirkeejeren Christian Emil (Krag-Juel-Vind) Frijs.⁹²

Den gamle *†klokke*, der som nævnt var fra 1679 (jf. ovf.), trængte 1865 til fornyelse af akslen; 1868 bemærkede synet, at klokken var revnet.⁹³

Klokkestolen er af egetræ fra 1570'erne, sænket og ombygget i 1800-tallet med anvendelse af fyrretrømmer.

GRAVMINDER

KAPELLET ved skibets sydside er som nævnt opført o. 1564 og indrettet for Holger Ottesen Rosenkrantz' tilflyttede slægtninge, senere også for ham selv, hans to hustruer Mette Krognos og Karen Gyldenstjerne samt deres børn (jf. s. 1032).⁹⁴ I slutningen af 1700-tallet blev kapellet yderligere gjort til begravelse for grevskabet Frijsenborg.

Det tofags kapelrum, hvortil der har hørt underliggende *†krypter* (s. 1036, 1074), åbner sig siden 1869 igen imod skibet med en bred, rundbuet arkade, der lukkes med et *gitter* af jern, som smykkes af små cirkel- og krydsornamenter (fig. 35).

Fig. 36. Nichegravens gravsten fra o. 1573 med figurrelieffer af Holger Rosenkrantz og hans hustruer (Mette Krognos til venstre) (s. 1067). Tegning af Søren Abildgaard 1771. – The tombstone from the recessed tomb from c. 1573, with figure-reliefs of Holger Rosenkrantz and his wives (Mette Krognos on the left).

Kapellet er som nævnt først brugt til en række begravelser og gravsten, som er flyttet hertil 1564 med det formål at skabe en art slægtsmausolæum, men som atter er flyttet bort 1642 (se *gravsten nr. 1, 2 og 4).

De primære monumenter, over Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne selv og deres

børn, udgøres af en *nichegrav* (fig. 37), og et *epitafium* (fig. 43), hvortil kommer den omtalte *minde-tavle* over deltagerne i Frederik II's tog imod Ditmarsken 1559 (s. 1062 med fig. 34), alt anbragt i og op imod kapellets vægge. Tidligere var her også et *†epitafium* fra o. 1621 over den ældste af sønnerne, Otte Christoffer Rosenkrantz og hans

Fig. 38. Nichegraven, o. 1573 (jf. fig. 37), udsnit af portalens gavl med relief af Dommedag (s. 1069). Foto AM 2009.
– Recessed tomb, c. 1573, detail of the gable of the portal with relief of Judgement Day.

hustru Gisele Podebusk. Frijsenborgs begravelse består af tre store *sarkofager* på gulvet (fig. 44), af hvilke de to ældste fra o. 1777 skyldes billedhuggeren Johannes Wiedewelt.

Nichegrav. En fornem og særegen nichegrav (fig. 37) er indrettet o. 1573 for Holger Rosenkrantz til Bolver og Rosenvold »arfsidendis« (arvesiddende) hovedsmand på Skanderbvrig og Bivgholm, statholder i Norivtland, †□□ og hans to hustruer

Fig. 37. Nichegrav, o. 1573, for Holger Rosenkrantz og hans hustruer Mette Krognos og Karen Gyldenstjerne samt to døtre af første ægteskab (s. 1064 f.). Foto AM 2009. – Recessed tomb, 1573, of Holger Rosenkrantz and his wives Mette Krognos and Karen Gyldenstjerne and two daughters from the first marriage.

Mette hr. Movritz Ollv(s)e ns datter af Bollervp, †□□. Ligeledes Karine Gyldenstjern Chrestoferdatter af Ievernis, †□□ og børnene »Mergrete unde Ellen« (af første ægteskab, jf. gravsten nr. 3).

Graven er et af de mest monumentale arbejder fra det såkaldte Jyske Gravstensværksted (*Jensen, Gravsten* II, 59 f., 259 f.),⁹⁵ som formentlig dækker over stenhuggeren Harmen Gertsen.⁹⁶ Den er af sort namur-kalksten (affalmet til grå), og har karakter af en dyb alkove, hvori *gravstenen* (fig. 36, 39, 41) danner sengelejet. Den fladbuede åbning, 97 cm over gulvet, fører ind til et rum, på hvis bund gravstenen, 247×143 cm, fremstiller de afdøde i noget højere relief, end man normalt ser det på gravsten. Trods formel lighed med en almindelig figurgravsten fra værkstedet er stenen altså udført til sin placering i nichen (hvor man ikke har skul-

Fig. 39. Nichegraven, o. 1573, udsnit af gravstenen med døtrene Margrete (jf. gravsten nr. 3) og Ellen (s. 1069). Foto AM 2009. – *Recessed tomb, c. 1573, detail of tombstone with the daughters Margrete and Ellen.*

let gå på den). Dette fremgår også deraf, at gravskriften (reliefversaler), der findes i stenens nedre venstre hjørne, står på tværs af underkanten og altså har skullet læses fra den langsideside, der vender ud imod gravens åbning. De afdøde er, trods deres liggende stilling, fremstillet levende. De står under bueslag, der hviler på joniske konsoller med diademhoveder og halve løvemasker (yderst) samt englehoved i sviklerne. Bueslagene ledsages af indskrifter med de afdødes navne: »Mette her Olvfsns dater af Bollervp. Holger Rosenkrantz til Bolver. Karen Gyldenstiern Dater af Ifversnis«.

Holger Rosenkrantz, med kortklippet hår og fuldskæg (fig. 36, 41), ligger i midten klædt i en rigt dekoreret rustning med komulesko. Da pladsen på

Fig. 40. Nichegraven, o. 1573 (jf. fig. 37), udsnit af portalen med Holger Rosenkrantz, hans hustruer og døtre, der står op af deres grave på dommens dag (s. 1069). Foto AM 2009. – *Recessed tomb, c. 1573, detail of the portal, with Holger Rosenkrantz, his wives and daughters rising from their tombs on Judgement Day.*

Fig. 41. Nichegraven, o. 1573, udsnit af gravstenen med relief af Holger Rosenkrantz og hans hustruer (Mette Krognos til venstre) (s. 1068–69). Foto AM 2009. – *Recessed tomb, c. 1573, detail of the tombstone with relief of Holger Rosenkrantz and his wives (Mette Krognos on the left).*

stenen er trang, skærer hans sværd og stridshammer ind over kvindeskikkelserne. Og hans hjelm, hvortil der ikke er blevet plads på stenen, har fundet anbringelse på en særskilt rudestillet sten, der er indmuret i sidevæggen over hans hoved.

Hustruerne, med Mette Krognos inderst, er fremstillet næsten ens, med underarmene lagt sammen foran livet og hovederne let vendt imod ægtemanden (fig. 41). Begge bærer broderede kyser og fodside kjoler med rige brokademønstre, samt om halsen tunge smykkekedler. Ved fødderne af Mette Krognos ses hendes døtre Margrete og Ellen med frugtkurve i deres pindetynde arme (fig. 39).

Nichens åbning indfattes af en arkitektonisk portalopbygning, 4,2×3,0 m (fig. 37), med flankerende, dobbelte joniske trekvartsøjler og en kronende profilkantet trekantgavl. På 'sengeforstykket' er fremstillet en opstandelsesscene, hvori de fem afdøde rejser sig af graven (fig. 40). En dekorativ, barfodet herme skiller dem i to grupper,

hver i sin kiste, til venstre de to jomfruer, til højre de tre gifte, der er kendetegnet ved skjolde anbragt på kisten. Yderst ses medaljoner med symbolerne for Markus (i nord) og Lukas; motiver, som værkstedet normalt anbringer i gravstenenes hjørner, men som her af pladsmæssige grunde er flyttet til portalen.

Søjlerne, der står på fyldingspostamenter, har kannelurer, som er udfyldte forneden. Mellem søjleparrene er udhugget hustruernes hver otte slægtsvåbener, Karen Gyldenstiernes i nord. Holger Rosenkrantz' tilsvarende men lidt større anevåbener pryder frisen.

I topgavlen troner Kristus som Verdensdommer på regnbuen (fig. 38), mens to langbenede engle blæser i horn, og små døde stiger op af gravene. Yderst i sviklerne ses de to resterende evangelistsymboler for Mattæus (i nord) og Johannes.

Nichegraven er det Jyske Gravstensværkstedes mest ambitiøse forsøg på at skabe noget mere

Fig. 42. Epitafium, 1578, udsnit af maleri med Holger Rosenkrantz' og Karen Gyldenstiernes sønner Otte Christoffer, Frederik, Henrik og Holger (s. 1070). Foto AM 2009. – *Epitaph, 1578, detail of painting with the sons of Holger Rosenkrantz and Karen Gyldenstjerne: Otte Christoffer, Frederik, Henrik and Holger.*

monumentalt end dets lidt stereotype gravsten. Men stenhuggeren har været så bundet af sin vante gravstensform, at de afdøde ikke er blevet til rigtige gisants (liggefigurer), som det bl.a. kendes fra Niels Langes samtidige tumba i Hunne-rup (DK Ribe 3186). Ligeledes har stenhuggeren tydeligvis været noget uvant med figurskulptur ud over det rutinemæssige.⁹⁷ En restaurering blev foretaget 1869, og siden 1986 har en tiltrængt nyistandsættelse været planlagt.

Et *epitafium* (fig. 43) fra 1578 har form af et stort portrætmaleri, 250×207 cm, der siden 1869 hænger på kapellets vestvæg over for nichegraven. Det er udført af ni lodrette planker med bred pålagt profilramme og kronende rundbuegavl. Maleriet, i olie på træ, viser Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne stående i næsten legemsstørrelse med deres fire sønner, Otte Christoffer,

Frederik, Henrik og Holger, stående dukkeagtigt små imellem sig. Holger Rosenkrantz, der sammen med børnene står på en særegen forhøjning, optager godt og vel halvdelen af maleriet. Han står bred og korpulent med højre hånd holdende en handske, mens den venstre griber om fæstet på kården. Hovedet svarer ret nøje til nichegravens (fig. 41). Hår og skæg er grånende, og Holger Rosenkrantz bærer højpuldet hat med fjer og en kort åbenstående kappe med høj krave over vams og græskarbukser. Om halsen har han en overflod af guldkæder, hvorfra der udgår et lille vedhæng med medaljon, som viser et hoved i profil.⁹⁸ Karen Gyldenstjerne fremstræder spinkel med underarmene lagt ind foran livet. Hun bærer enkedragt med hvidt lin over en sort fodsidskjole. Drengene (fig. 42), der står på række efter størrelse og vender sig mod moderen, er alle i en ensartet sort klædning. Mellem ægtefællernes hoveder er malet en tavle, der omfattes af rulleværk og rummer et Jesumonogram samt parrets navne og tyske valgsprog (jf. s. 1054) med gyldne versaler: »IHS Godt si vns hvldt/ vnd rechen kein Schwlt H(olger) R(osen) K(rantz)« og »Avf godt vor trovef(et?)/ ist wol gebowwet K(aren) G(ylden) S(tjerne)«.

På rammen er ved siderne afmalet ægtefællernes 16 anevåbener, Holger Rosenkrantz' til venstre. Foroven på rammen læses de gyldne versaler: »Aar eeffter Gvds byrd Mdlxxviii lod Karren Gyldenstjerne salig Holger Rosenkranz til Bolver gjøre oc indsette denne tafle vdi Wodt kirke som er teris oc beggis teris børns conterfed (portræt) oc sexten anner«. Til det nedre rammestykke, der er fornyet 1869, har man da overført den gamle indskrift: »Saa hafver oc forbemelt Karren Gyldenstjerne Gvde til ærre et Aar efter hindes sallige hvsbvns dødelike afgang nu lxxv af grvnd paa ny ladet opbøgge denne kercke«.

Topgavlen, der savner ramme, viser i en skybræmme med englehoveder Gudfader, som vender sig velsignende ned imod Holger Rosenkrantz.

Fig. 43. Epitafium, 1578, over Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne (s. 1070). Foto Nationalmuseet. – *Epitaph, 1578, for Holger Rosenkrantz and Karen Gyldenstjerne.*

Epitafiet, der i kraft af den sidstnævnte indskrift samtidig har karakter af en *bygningstavle*, havde oprindelig sin plads nordligt i koret.⁹⁹ 1861 omtales den stadig i koret, men nu ved dets sydlige væg,⁹⁹ og med ombygningen 1869 blev tavlen flyttet til sin nuværende plads. Ved denne lejlighed har det ret medtagne epitafium fået en større restaurering med omfattende retouchering. En ny nødtørftig istandsættelse fandt sted 1945. Da det 1986 atter blev konserveret, måtte man konstatere, at plankerne var krummet i bredden med afskalninger til følge, og at farvelagene i ikke ringe omfang var rekonstruktioner og reparationer. Mange af disse blev bibeholdt, men en del kunne fjernes, lige som epitafiet generelt gennemgik en konserverende behandling.

Et *†epitafium* var at dømme efter sine våbener sat o. 1621 over Holger Rosenkrantz' ældste søn Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller og hans hustru Gisele Podebusk. Det beskrives 1771 af

Søren Abildgaard som værende af umalet træ og uden inskription. Våbenskjoldene var udkåret i træ »men en stor deel afstødte og aldeles ukiendelige«. Øverst til (heraldisk?) højre var Gyldenstiernes og Rosenkrantz' våbener parrede, til venstre Podebusks og Sehesteds.¹⁰⁰

Tre *sarkofager* for medlemmer af den grevelige familie Frijs på Boller står i kapellet, de to i sydfaget, den tredje i nordfaget. Sarkofagerne står nord-syd i rummet; før 1869 stod de to øst-vest (jf. fig. 14a). Alle monumenter har revner og skader.

1) (Fig. 44), o. 1777, for Iens Kragh Ivel Wind, friherre til friherreskabet Ivellinge og stamherre til Stensballegaard, kongelig majestæts geheimekonferensråd, ridder, kammerherre og justitiar i højesteret, *15. juni 1724 af Iens Ivel Wind friherre til friherreskabet Ivellinge og Helle Margaretha Kragh. Han ægtede 7. april 1752 Sophie

Fig. 44. Gravkapellets sarkofager (s. 1072 f.) for Jens Krag-Juel-Vind til Juellinge og hustru Sophia Magdalena f. Gram samt Cathrine Wilhelmina Juel f. Wedell-Jarlsberg (nærmest). Foto AM 2009. – *The sepulchral chapel: sarcophagi of Jens Krag-Juel-Vind of Juellinge and his wife Sophia Magdalena née Gram, and Cathrine Wilhelmina Juel, née Wedell-Jarlsberg (in the foreground).*

Fig. 45. Portrætmedaljoner af Jens Krag-Juel-Vind (th.) og hans hustru Sophia Magdalena f. Gram. Udsnit af deres sarkofager fra o. 1777 (s. 1072 f.). Foto AM 2009. – *Portrait medallions of Jens Krag-Juel-Vind (right) and his wife Sophia Magdalena née Gram. Detail of their sarcophagi from c. 1777.*

Magdalena Gram og opdrog med hende til glæde to sønner og en datter, †30. april 1776. Afsluttende gravvers: Hans afgang »var et vbodeligt tab for disse/ men ak hvor stort tillige for landet/ den vigtigste mand/ paa det vigtigste sted/ hvor alt folket dømmes/ med retfærdighed ...«.

Gråt marmor med indfældninger af hvidt marmor, udført af Johannes Wiedewelt,¹⁰¹ 245×140 cm. Over en profileret sokkel hæver siderne sig udludende med en buefrise og et fascies-bånd ved overgangen til det svære, profilerede låg. Heri er indfældet en tavle med gravskriftens indhuggede versaler. I den nordre kortsider er indfældet afdødes våben, i syd en medaljon med Jens Krag-Juel-Vinds portræt (fig. 45). Sarkofagen er udført 1777 og først opsat 1779 i Hellested Kirke (*DK Præstø* 423 f.), hvorfra den 1802 sammen med hustruens (nr. 2) er overført til Uth. I sydfaget østligst.

2) (Fig. 44) o. 1777, for Sophia Magdalena Kragh Iuel Wind Fryss (sic), f. Gram, forhen grevinde til Friisenborg, Boller etc., *4. jan. 1734, gift 7. april 1752 med den henfarne lens Kragh Iuel Wind, i sin tid geheimeråd samt justitiar i højesteret. <†29. nov. 1810 på Boller i sin alders 77 år>. – Afsluttende gravvers:

Under hendes heldige Styrelse
Fornyedes
baade Kirker Skole og Fattighuse.
Hun var alt for Andre
det mindste for sig selv
derfor savnes hun
frem for mange hendes Lige ...

Sarkofag som ægtemandens (nr. 1), ligeledes med afdødes våben og portræt (fig. 45) på kortsiderne. Udført af Johannes Wiedewelt i forbindelse med ægtefællens død og oprindelig opsat 1779 i Hellested Kirke.¹⁰² O. 1802 og inden hendes død overført til Uth. I kapellets sydfag, vestligst.

3) (Fig. 44) o. 1786, over Cathrine Wilhelmina Iuel, født comtesse af Wedel Iarlsberg. *21. juni 1751, gift 19. sept 1777 med kammerherre generaladjutant og major af kavaleriet Christen Friderich Iuel, af hvilket ægteskab hun efterlod en datter Christine Sophie Iuhl, †26. febr. 1786. Sarkofagen er hensat i Uth Kirke 27. marts 1786. Gravvers.

Sarkofag af gråligt og rødligt marmor (låget) med indfældninger i hvidt marmor, 248×138 cm, 105 cm høj (jf. fig. 35). Den profilerede sokkel forkrøpper sig om fremspring midt på de udludende sider. Fremspringene har ovale indfæld-

Fig. 46. Gravsten nr. 3, o. 1551, over jomfru Margrete Holgersdatter (s. 1074, jf. s. 1069 med fig. 39). Foto AM 2009. – *Tombstone no. 3, c. 1551, of Miss Margrete Holgersdatter.*

ninger, den østre med gravskriftens indhuggede versaler, den vestre med afdødes våben (kronerne er afslået). Låget er let hvælvet med facettering. Midt i nordre fag.

Om kapellets *†krypter* vides meget lidt (jf. s. 1036). En lille delvis bevaret krypt under nichegraven må have rummet Holger Rosenkrantz, muligvis også Karen Gyldenstjerne (*†*1613), der dog i første omgang blev begravet i Horsens Klosterkirke. *Hofmans Foundationer* ville 1756 vide,¹⁰³ at Holger Rosenkrantz' lig da var ført til Hornslet, og det samme kan gælde andre af de gravsatte. En ny krypt blev

indrettet midt under rummet i forbindelse med den første af Frijsenborgs begravelser 1786. For at få højde og rummelighed i krypten lod man dens hvælving rase ca. 1 m op i kapelrummet. Krypten blev 1869 tømt for 'svage levninger af kister',²² som nedsattes på kirkegården, før man nedbrød dens hvælv for atter at kunne sænke kapelgulvet.

GRAVSTEN. To romanske gravsten på Boller kan stamme fra kirkens forgænger, men kan lige så vel være hentet fra den 1574 nedbrudte *†*Sejet Kirke, hvorunder de er behandlet (jf. s. 1090-91). Tre andre **gravsten* (nr. 1, 2 og 4) har kun befundet sig i kirken et lille århundrede og vil blive nærmere behandlet under deres nuværende opholdssted i Hornslet Kirke i Randers Amt. De resterende seks må på sædvanlig vis have ligget i kirkegulvet, indtil de 1986 er blevet opsat i tårnrummet sammen med to gravstensagtige kirkegårdsmonumenter.

*1) O. 1525, over Otte Holgersen Rosenkrantz og hans hustru Margrete (Gans) van Potlist. Begge døde 1525 i Lübeck, hvor stenen må være udført. Sønnen Holger Rosenkrantz har før 1564 (jf. gravsten nr. *4) overført den til Uth, hvorfra Holger Rosenkrantz den lærde 1642 lod den flytte til sit blivende sted i Hornslet Kirke (Randers Amt). Behandles derunder.¹⁰⁴

*2) O. 1550, over Anne Meinstorf, hofmesterinde, enke efter Holger Eriksen Rosenkrantz til Boller, dræbt og begravet i Ringsted 1534 (1535). Stenen er, formodentlig o. 1564 (jf. gravsten nr. *1, 4), hentet til Uth, hvorfra den 1642 sammen med de nævnte sten er overført til Hornslet Kirke (Randers Amt).¹⁰⁵ Behandles herunder.

3) (Fig. 46), o. 1551, »Wunder thenne sten liiger iomfrv Margrette Hollger Rossenkrantz datter till Boller som døde thz aar 1551« (jf. nichegraven s. 1069).¹⁰⁶ Grå kalksten, let trapezformet, 91×53/49 cm. Indskriften, med reliefversaler, optager stenens nedre del, mens den øvre rummer de fædrene og mødrene våbener Rosenkrantz (til venstre) og Krognos. 1771 lå stenen foran alteret.¹⁰⁰ Siden 1986 er den opsat i tårnrummets sydvæg, midtfor.

*4) 1564, over Sophie Holgersdatter Rosenkrantz, enke efter Axel Brad (Brahe) til Kragholm (Krageholm, Herrestads Hrd. i Skåne), *†*1558. Iføl-

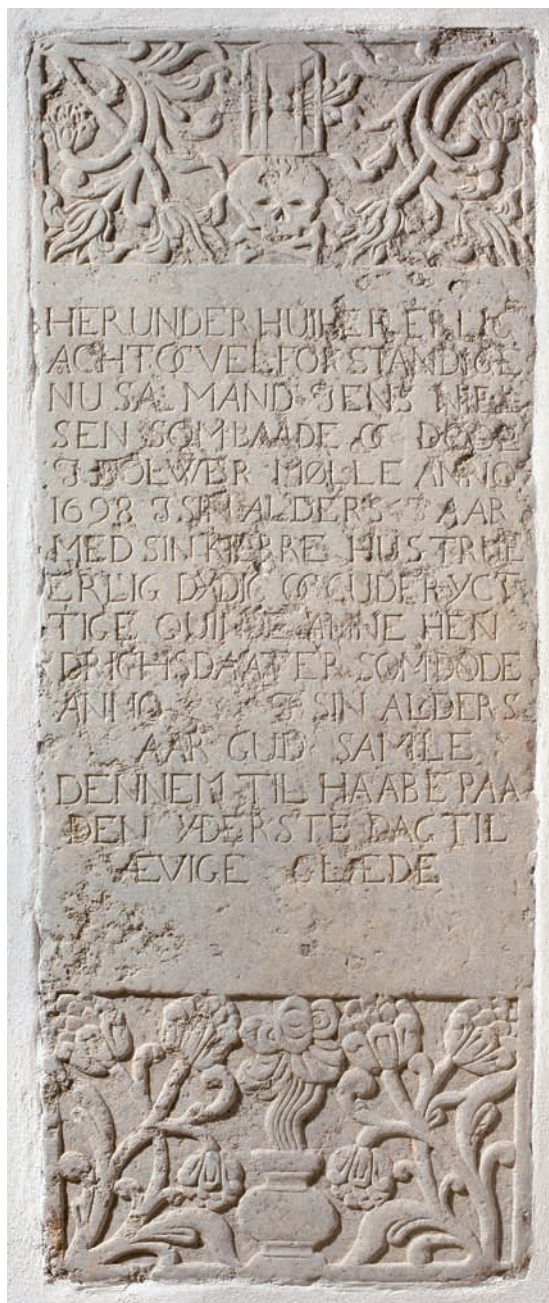

Fig. 47. Gravsten nr. 5, o. 1698, over Jens Nielsen og hans hustru Anne Henriksdatter (s. 1075). Foto AM 2009. – Tombstone, c. 1698, of Jens Nielsen and his wife Anne Henriksdatter.

ge indskriften på den nyudførte gravsten var hun død og begravet i Ringsted, hvor 'hendes kiste siden blev optaget og her (d.e. i Uth) igen nedlagt hos hendes bror (Otte Rosenkrantz) april 1564'

(jf. gravsten nr. ★1). Holger Rosenkrantz den lærde til Rosenholm lod 1642 stenen overføre til Hornslet Kirke (Randers Amt).¹⁰⁷ Behandles derunder.

5) (Fig. 47), o. 1698, over Jens Nielsen, som »baade oc døde i Bolwer mølle anno 1698« i sin alders □ år med sin hustru Anne Hendrichsdatter †□ i sin alders □ år, »Gud samle dennem til haabe paa den yderste dag til ævige glæde«.

Grå kalksten, 170×70/63 cm. Indskrift med indhuggede versaler i hele stenens bredde. Foroven flankerer tulipaner dødssymbolerne timeglas, kranium og knogler, forneden samler tulipaner sig om en krukke. I tårnrummet, opsat imod østvæggen syd for kirkedøren.

6) (Fig. 48), o. 1763, over »høy Grevelig Gartner paa Boller imod 40 aar Hans Jacob Frank«, ★1665, †1729 i sin alders 64. år og hans elskelige hustru Levine Christens datter, ★1685, †1763 i sin alders 78. år. I deres 23 års ægteskab blev de af Gud velsignet med seks børn, hvoraf alene en søn lever, Hans Christjan Frank, gartner på Boller. Han har til forældrenes ære bekostet stenen og forbedret denne begravelse.

Rødlig kalksten, 155×83 cm, med indhuggede versaler og skriveskrift (navne). Stort udsvejft skriftfelt med rocailler i stenens hjørner. I tårnrummet, opsat imod østvæggen nord for kirkedøren.

7) (Fig. 49), 1779, over Rasmus Jensen Pors »som i live var en velaget og oprigtig Snedker og Tømmermand«, ★1733 i Ut, boede i Boller teglhus, †1786 i hans alders 53. år. Han kom 1759 i ægteskab med Marren Lauritz Datter, ★1738 i ... borg, †1787 i sin alders 49. år. De avlede i ... års kærligt ægteskab to sønner og 6 døtre af hvilke to sønner og to døtre forhen er hensovede. – Gravvers:

En sallig Døed en æret Grav
Vi kalder sød og agter brav
Men Gud skal vilte (sic) stennen af
Paa Dommedag af denne Grav

Rødlig kalksten, 215×141 cm, med indhugget skriveskrift. Det højrektangulære skriftfelt holdes frem af to store flankerende engle. Oven på feltet står Opstandelsens sarkofag med Kristus og to på sarkofagen siddende personer (de afdøde?).

Fig. 48. Gravsten nr. 6, o. 1763, over højgrevelig gartner på Boller Hans Jakob Frank og hans hustru Levine Kristensdatter (s. 1075). Foto AM 2009. – *Tombstone, c. 1763, of Hans Jakob Frank, head gardener of the Count of Boller, and his wife Levine Kristensdatter.*

Den særegne opstandelsesscene flankeres af englehededer og kronet af skriftbåndet: »Jeg er Opstandelsen ... Joh. 11(,25)«. I stenens hjørner medaljoner med de fire evangelister, der sidder i magelige stole med store opslåede bøger. De nedre flankerer to kranier med knogler og en kartouche med den afdøde tømrers arbejdsredskaber, målestok og vinkelmåler (fig. 62). Her ser man også ganske småt signaturen: »A. S. Mølle 1779« (eventuelt »Møller«), og som kunne stå for Anders Møller, der var bygmester på Bygholm.¹⁰⁸ Opsat imod tårnrummets sydvæg, vestligst.

8) (Fig. 50), o. 1800, over Niels Borch »Herredsfoged over Bierre Hatting Herreder«, *24. dec. 1745 i ...ildborg degnebolig i Jylland, †30. april 1807 på Boller, hvor han tillige var forvalter i syv år. Endvidere Else Maria Frieborg, der blev forenet med ham i ægteskab 15. marts 1776 og blev moder til hans to sønner, *31. marts 1742 på Wimmeltoft Kloster i Siælland, †26. maj 1818 i Horsens og nedlagt her. Ægtefællerne har fået hver sit gravvers, mens et tredje er viet deres samliv.

Grå kalksten, 178×115 cm, tilskrevet Jens Hier-nøe i Horsens.¹⁰⁹ Det store skriftfelt med indhuggede versaler kronet af kornaks og symboler på fogedens embede: sværd, vægt og lovbog. Fel-tet kantes af pilastre, som bærer bikube og tempel

Fig. 49. Gravsten nr. 7, 1779, over snedker og tømmersmand Rasmus Jensen Pors og hans hustru Maren Lauritsdatter (s. 1075). Foto AM 2009. – *Tombstone, 1779, of Rasmus Jensen Pors, carpenter and joiner, and his wife Maren Lauritsdatter.*

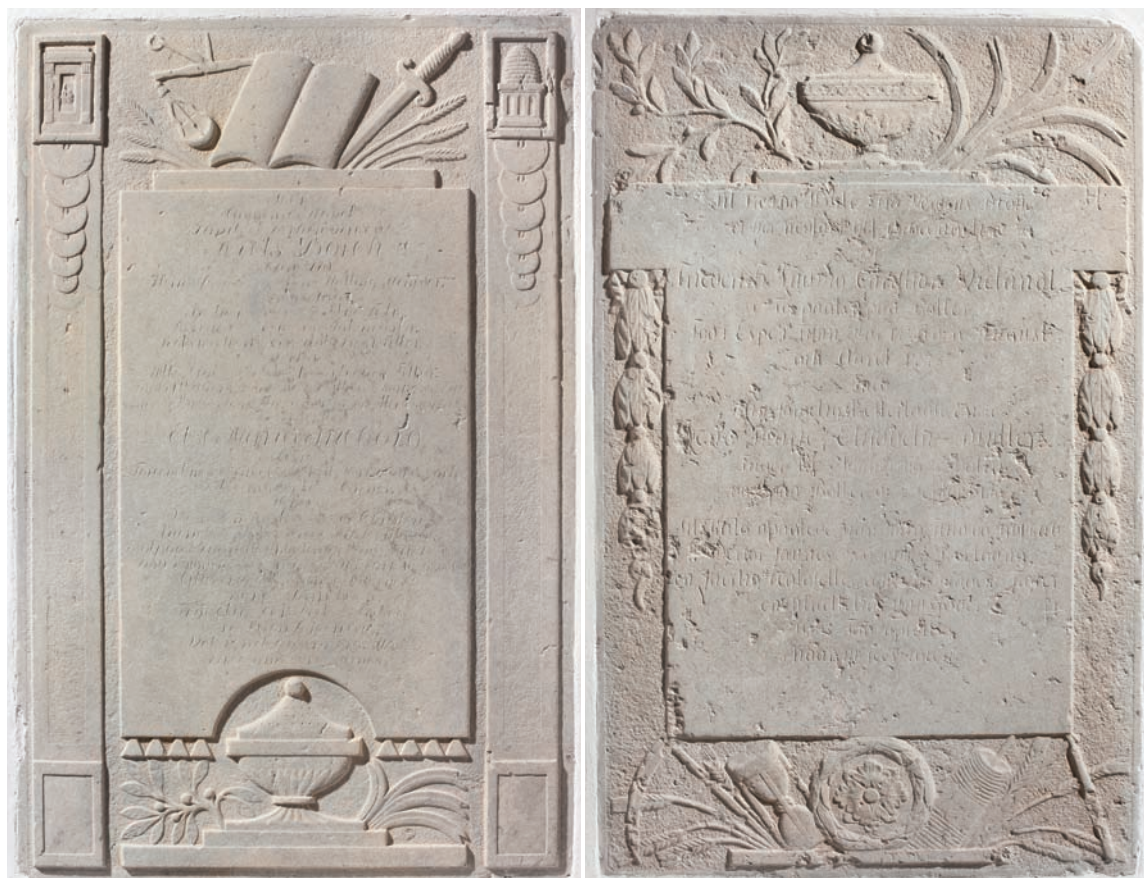

Fig. 50-51. Gravsten tilskrevet Jens Hiernøes værksted i Horsens (s. 1076-77). 50. Nr. 8, o. 1800, over Niels Borch, herredsfoged over Bjerre-Hatting herreder, og hans hustru Else Maria Friborg. 51. Nr. 9, o. 1803, over Friederich Ludvig Christian Wielandt, forpagter på Boller. Foto AM 2009. – *Tombstones attributed to Jens Hiernøe's workshop in Horsens. 50. C. 1800, for Niels Borch, bailiff of the Bjerre-Hatting districts, and his wife Else Maria Friborg. 51. C. 1803, for Friederich Ludvig Christian Wielandt, tenant of Boller.*

med ild(?), mens man nederst ser et segmentfelt med røgelseskar, der flankeres af oliven- og palmegrene. I tårnrummet, opsat imod nordvæggen, østligst.

9) (Fig. 51), o. 1803, over Friederich Ludvig Christian Wielandt, forpagter på Boller, *9. aug. 1739 i Espe på Fyhn, gift 1778 med Lene Marie Elisabeth Müller, fader til fem sønner og tre døtre, †2. sept. 1803 på Boller.

Grå kalksten, 182×116 cm tilskrevet Jens Hiernøes værksted i Horsens.¹¹⁰ Stort hammerformet skriftfelt med indhugget skriveskrift, der krones af røgelseskar med oliven- og palmegren. Feltet kantes af båndophæng, og fornedet omgives en laurbærkrans af le, timeglas, kornaks, plejl og

smørkerne. I tårnrummet, opsat imod nordvæggen, vestligst.

GRAVSTENSFRAGMENTER. 1) O. 1675, tre fragmenter (det største 54×43 cm) af en gravsten af rødgrå kalksten lagt over ukendte. I behold er hovedsagelig stenens hovedende med hjørnemedaljoner, der rummer fremstillinger af evangelistsymbolerne Mattæus og »Marcvs« (indhuggede versaler). Mellem dem ses dele af en trekløverbue med den opstandnes ene fod og en stump af sejrspanen samt lidt løvværk med frugtbundter. Opbevares i kapellet.

2) O. 1725, et fragment af rødlig kalksten, 27×41 cm, med lidt af skriftfeltet i behold: »[An]

Fig. 52. †Gravsten, o. 1450-1500, over ukendte (s. 1078). Tegning af Søren Abildgaard 1771. – †Tombstone, c. 1450-1500, for unknown persons. Drawing by Søren Abildgaard 1771.

dreas Folstr... som døde i ha[ns al]ders 6. aar den 28 ju...«. Opbevares i kapellet.

†GRAVSTEN. En fragmentarisk gravsten fra o. 1450-1500 kendes gennem en tegning af Søren Abildgaard 1771 (fig. 52), der gengiver resterne af gravskriftens minuskler således: »Hic iacet io-h(ann)e[s ...]storp cum dil[ecta? ...]nir requiescat in pace amen« (Her hviler Johanne[s...]storp med [sin kære?...] hvil i fred, amen).

Bevaret på Abildgaards tid var den øvre halvdel af stenen, der ifølge ham var af hvidt marmor. Midt på stenens i øvrigt blanke flade gengives to våbenskjolde: Krognos (til venstre) og et uidentificeret våben med en vildmand(?), der holder en stor pil. De gravlagte lader sig ikke identificere.¹¹¹ Stenen lå 1771 uden for kirkedøren.¹⁰⁰

KIRKEGÅRDSMONUMENTER. 1) O. 1810, over Erhard Borch »I sin Tid Forvalter paa Frijsenborg, derefter paa Boller, Paa begge steder til fortient velbehag«, *14. jan. 1778 på Boller, gift 6. febr. 1798 i Horsens med Martha Gylling, ved hvem han blev fader til fem sønner og tre døtre,

†20. dec. 1810 i Kleis. »En øm Moder satte en kier Søn dette Minde«. Gravvers.

Rødgrå kalksten af form som en gravsten, 187×91 cm med skriveskrift i hele overfladens bredde. I tårnrummet, opsat imod sydvæggen, østligst.

2) (Fig. 53) o. 1837, over Christen Andersen, *1766 i Uth, †1837 i Uth, og hustru Ane Nielsdatter, *1762 i Ustrup, †1840 i Uth. Gravvers. Grålig kalksten af form som en kort gravsten, 128×94 cm. Indskriften, med indhugget skriveskrift, står hen over stenens midte. Foroven flankeres et renæssanceagtigt englehoved af kranse, forneden omgives et kranium med timeglas af blomster.

Efter sin form kunne stenen tænkes at have stået op ad kirkemuren eller kirkediget. Siden 1986 indmuret i tårnrummets vestvæg, sydligst.

3) O. 1852, over kammerråd og birkedommer Christen Christensen, *4. juni 1783, †29. febr. 1852, og hustru Lovise Augusta f. Mallie, *1. okt. 1783, †16. nov. 1818. Gravvers og citat fra Ordsp.

Fig. 53. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1837, over Christen Andersen og hustru Ane Nielsdatter (s. 1078). Foto AM 2009. – Churchyard monument, c. 1837, for Christen Andersen and his wife Ane Nielsdatter.

Fig. 54. Gravsted med kirkegårdsmonumenter nr. 7 og 5 over landskabsmaler Thorald Læssøe, hans hustru Emmy Erhardine Franziska Tidonia Læssøe f. Juel Vind Friis samt en tidligt afdød datter Henriette Marie (s. 1079). Foto EN 2009. – *Burial place with churchyard monuments for landscape artist Thorald Læssøe and his wife Emmy Erhardine Franziska Tidonia Læssøe née Juel Vind Friis.*

17,6. Rødlig kalksten, blokformet med kronende kors af hvidt marmor, hvorpå ses en sommerfugl. Indfældet skrifttavle af hvidt marmor med sortoptrukket versalskrift; herover håndtryk i samme materiale. Vest for tårnet.

4) O. 1861, over Hans Herman Jensen, *... marts 1838, †... 1861, og hustru Cecille Jensen, *24. marts 1838, †... Endvidere læses navnet Jens Jensen. Sandstensgrotte med efeu, nu uden kronende kors, 84 cm høj. Gravskrift med indhugget antikva på foransat åben bog af hvidt marmor. I kirkegårdens nordøsthjørne.

5) (Fig. 54), o. 1863, over Emmy Erhardine Franziska Tidonia Læssøe f. Juel Vind Friis, *5. marts 1825, †8. okt. 1863. Citat fra Åb. 14,13. Grå sandsten, blokformet med kronende hvidt marmorkors, 142 cm højt. Skriftfeltet har konkavt afskårne hjørner og fordybet antikva med

rester af sort optrækning. Nordvest for kirken på samme gravsted som ægtemandens (nr. 7), hvor der også findes et lille monument over en tidligt afdød datter, Henriette Marie Læssøe (jf. fig. 54).

6) O. 1865, over ungkarl Christen Jørgensen af Seieth, *8. dec. 1825, †4. sept. 1865. Støbejernskors med trekløverender, 119 cm højt. På øvre endefelt ses et håndtryk, på det nedre et anker, og på tværrarmenes bladværk. Nederst anes støberiets mærke, vistnok »M81«. I kirkegårdens nordvesthjørne.

7) (Fig. 54), o. 1878, over landskabsmaler Thorald Læssøe, *25. juni 1816, †1878. Citat fra Højs. 8,6-7. Sandstensgrotte med kronende hvidt marmorkors, 140 cm høj. En stor laurbærkrans indfatter en hvid marmortavle med versalskrift, der har rester af sort optrækning. Nordvest for kirken på samme gravsted som hustruens (nr. 5).

Fig. 55. Kirken set fra nordøst. Foto AM 2009. – *The church seen from the northeast.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56–58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59–62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Frijsenborg Godsarkiv*, Hammel. Syn over grevskabet efter Mogens Friis 1675 (løbenr. 266).

LAVib. *Boller og Møgelkær Godsarkiv*. Regnskabsbog for Skjold, Stenderup, Tyrsted og Uth kirker 1897–1925. *Kirkens arkiv*. Synsprotokol 1974–.

NM. *Håndskrifter*. Fr. Uldall, *Om de danske landsbykirker*, VI, 308–12 (1895). – *Notesbøger*. Søren Abildgaard IX, 10–15 (1771). – *Indberetninger*. Fr. Uldall, 'Vedrørende Uth Kirkes Restauration', redegørelse 25. febr. 1869 stilet til lensgreve C. E. Frijs. 'Beskrivelse over murerarbejdet ved restaurationen af Uth Kirke', underskrevet af murermester P. Puck 10. maj 1869. J. B. Løffler 1879 (bygning, inventar, gravminder). Ejnar V. Jensen 1947 (epitafiemaleri). Georg N. Kristiansen 1950 og 1951 (altertavle). Chr. Axel Jensen uden år (gravminder). Mogens Larsen 1976 (prædikestol). Lucien Hecklen og Pernille Bronée (epitafium). Henrik Græbe 1992 (prøveudgravning). Karsten V. Larsen

1993 (kalkmalerier). Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen uden år (forslag til restaurering).

Tegninger og opmålinger. NM. To tegninger af gravsten ved Søren Abildgaard (1771). Tre blyantstegninger af kirkens ydre og indre samt to akvareller af tympanon og døbefont ved Heinrich Hansen (o. 1854). Opmåling af kirken (plan, snit og facader) ved Fr. Uldall 1869 og forslag (nr. 1) af samme til kirkens restaurering 1869 (plan, snit og facader). Plan af kirkegård ved J. Hansen (o. 1869). Kalker af kalkmalet indskrift ved Fr. Uldall 1869. Akvareller af tympanon, døbefont og romansk gravsten ved J. B. Løffler 1879. To tegninger af romanske gravsten ved P. Hermann Rasmussen og P. Rahbek 1903. Opmåling af udgravning omkring kirkens sokkel ved Birgit Als Hansen 1986. Forslag til alterbord ved Helge Andreassen 1971. Opmåling af fragmenter af muret krypt under gravkapellet ved Peter Bech-Jensen 1990. Tryk af plan af borer og prøvegravninger ved Eduard Troelsgaard 1990. Opmåling af tvedelt trappe i gravkapellet ved Mogens Vedso 2009 (plan og snit).

LAVib. Samlingen af planer og tegninger. Fr. Uldalls alternative forslag (nr. 2) til kirkens restaurering 1869 (plan, snit og opstalter) samt skitse-mæssigt forslag til

Fig. 56. Det romanske tympanon (jf. fig. 5), opmålt og tegnet af Heinrich Hansen o. 1854, mens det endnu lå uden for kirkedøren (s. 1032). 1:20. – *The Romanesque tympanum (cf. fig. 5), measured and drawn by Heinrich Hansen c. 1854.*

kirken forsynet med apsis og en delvis fornyelse af tårnet. Hertil tegninger til bl.a. vinduer, stolestader og nummertavler.

Litteratur. Aage Dyrkjøb, »Uth Hospital«, *Østjysk Hjemstavn*, XXXIV, 1969, 70-72. – Henry T. Kjær, *Brikker af Uth Kirke*, menighedsrådet (udg.), 1980. Bogen indeholder uddrag af kirkens synsprotokol 1862-1974, der p.t. ikke er tilgængelig. – Sys Hartmann, »Et par usædvanlige portrætter«, *Carlsbergfondets Årsskrift* 2003, 146-57.

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Niels Jørgen Poulsen, bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen (gravkapellet sammen med Mogens Vedsø), kalkmalerier ved Birgitte Bøggild Johannsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg samt orgler ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved Joan F. Davidson. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen; teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2009.

¹ *KancBrevb* 18. juni 1574.

² Boller nævnes første gang 1350, jf. *DiplDan*, 3. rk. III, 1348-52, nr. 373.

³ Holger Ottesen Rosenkrantz fik 1560 patronatsretten til nabokirken i Tyrsted (Hatting Herred), og det er sandsynligt, at han allerede da havde patronatsretten til Uth. Jf. *KancBrevb* 1. febr. 1560.

⁴ Om ægtefællerne Holger Rosenkrantz og Karen Gyldenstjerne se Elisabet Holst, »Som solen for andre små stjerner er. Karen Gyldenstjerne – en renæssancekvinde«, *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, 4, 2002, 9-114.

⁵ Opbevares i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (f.p. nr. 5336). Jf. indberetning ved Henrik Græbe 1992.

⁶ LAVib. *Bjerre-Hatting Hdr.s provsti*. Synsprotokoller 1833-1922 (C 36.3-7).

⁷ LAVib. *Boller og Møgelkær godsarkiv*. Regnskabsbog for Skjold, Stenderup, Tyrsted og Uth kirker 1897-1925.

⁸ Henry T. Kjær, *Brikker af Uth Kirke*, menighedsrådet (udg.), 1980, 137.

⁹ Sognepræst Jens Chr. Schmidt i kaldsbogen 1871, gengivet af Kjær 1980 (note 8) 199.

¹⁰ *HofmFund* II, 1756, 264-65 og Aage Dyrkjøb, »Uth Hospital«, *Østjysk Hjemstavn*, XXXIV, 1969, 70-72.

¹¹ Kjær 1980 (note 8) 200-04.

¹² Jf. bl.a. Stilling, Blegind, Mesing og Horsens (DK Århus 2946, 3044, 3126 og 5744).

¹³ M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 239-40 med henvisning til Sal. 80,14.

¹⁴ Lise Gotfredsen i Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder*, Herning 1987, 101.

¹⁵ En mindesten fra o. 1590 (ikke en egentlig gravsten) i koret i Hornslet Kirke (Jensen, *Gravsten* nr. 652) er opsat af Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm (1523-96) som en erstatning for faderen Otte Rosenkrantz' gravsten (gravsten nr. *1), som broderen Holger havde sikret sig til Uth Kirke. Indskriften meddeler, at '1525 døde Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller i Lübeck og blev der begravet i Domkirken. Og lod hans søn Holger Rosenkrantz hans ben dér optage og lod dem igen nedlægge i Boller sognekirke, Uth (Woidt) Kirke'. Chr. Axel Jensen har fejlagtigt opfattet også denne mindesten som tilflyttet fra Uth Kirke.

¹⁶ Om gravstenenes overflytning fra Uth til Hornslet meddeler en indskriftsten, fra 1642, i tårnrummet i Hornslet Kirke: 'Men siden, efter at Boller gård og gods fra rette arvinger er forandret, haver Holger Rosenkrantz Jørgensen til Rosenholm år 1642 sin oldefader (dvs. farfar) Otte Holgersen Rosenkrantz og hans hustru fru Margrete Gans samt sin oldefaders (dvs. farfars) søster fru Sophia Rosenkrantz Holgersdatter ... deres bene i Boller sognekirke, Uth (Woidt)

Kirke, ladet optage og tillige med de stene, som dér samme sted på dem fandtes, hid til dette sted (Hornslet Kirke) ladet føre ...’.

¹⁷ Fund af smigsten i nedbrydningsmaterialet (i bunden af trappeløbene) kan stamme fra endnu et vindue af samme form i trappens øvre, nu fjernede del.

¹⁸ Synsprotokol 1862–1974, refereret af *Kjær 1980* (note 8) 20.

¹⁹ Jf. Trefoldigheds Kapel ved Helsingør Skt. Olai Kirke (*DK Frborg* 63 f.), Helligtrekongers Kapel og Christian IV’s Kapel ved Roskilde Domkirke (*DK KbhAmt* 1471 og 1510).

²⁰ Opmåling ved arkitekt Peter Bech-Jensen 1990.

²¹ Før opfyldningen er der opført en tværgående støtemur, flugtende med kapellets ydermur.

²² NM. Fr. Uldall, ‘Vedrørende Uth Kirkes Restauration’; redegørelse 25. febr. 1869 stilet til lensgreve C. E. Frijs.

²³ *Frijsenborg Godsarkiv*, Hammel. Syn over grevskabet efter Mogens Friis 1675. Her tales dog kun om ‘de tvende piller ved den nørre side’, hvilket kunne tyde på, at den vestre pille først er kommet til efter tvåbenhusets nedrivning 1817 (jf. s. 1043).

²⁴ Note 6. Ifølge synet 1854 skulle der dog indsættes rundbuede vinduer.

²⁵ *Frijsenborg Godsarkiv*, Hammel. Syn over grevskabet efter Mogens Friis 1675 (løbenr. 266).

²⁶ Tilsvarende åbninger ses også i Maribo Domkirke (*DK Maribo* 47 med fig. 8 og 16) og Kolding Skt. Nikolaj Kirke (s. 634 med fig. 16d).

²⁷ Spiret kendes i det mindste tilbage til 1771. Jf. Søren Abildgaards notesbog.

²⁸ LAVib. *Århus bispearkiv*. Korrespondance Hatting Hrd., Tyrsted-Uth 1634–1845 (C 3.594); *Bjerre Herreds provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803–18 (C 35A).

²⁹ Jf. Kjeld de Fine Licht, »Frijsenborgkirker«, *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*, Robert Egevang (red.), Nationalmuseet 1979, 199–211.

³⁰ Sidste syn på Uth Kirke, inden arbejdet blev indledt, fandt sted 25. juni 1867, da der i synsprotokollen blev noteret: ‘kirkeejeren har i sinde at underkaste også denne kirke en hovedreparation’. Jf. *Kjær 1980* (note 8) 18.

³¹ Note 22. Et udkast, nu i Landsarkivet, viser, at Fr. Uldall til en indledning overvejede at forsyne kirken med en apsis (jf. fig. 57).

³² NM. ‘Beskrivelse over murerarbejdet ved restaurationen af Uth Kirke’, underskrevet af P. Puck 10. maj 1869.

³³ Ifølge afleveringssynet 3. jan. 1870 var den ydre mur blevet ‘flået’ og (gen)opbygget af munkesten. Jf. note 6.

³⁴ Restaureringen var forberedt i 1980’erne ved bl.a. en fornyelse af tagbeklædningen, udført under ledelse af arkitekt Helge Andreassen, Vejle.

³⁵ Note 6 og *Kjær 1980* (note 8) 84–85.

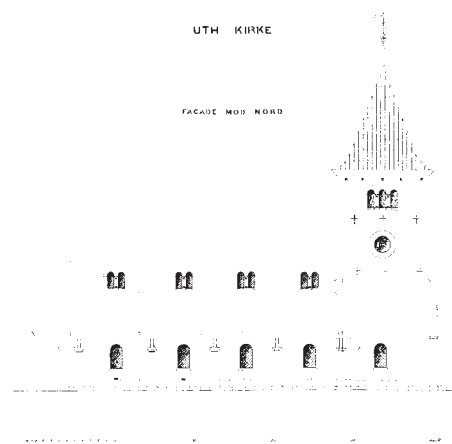

Fig. 57. Ikke benyttet forslag til kirkens renovering, signeret af Fr. Uldall 15. febr. 1869. Nordfacade med forslag til apsis og ændringer i tårnet. 1:600. Tegning i LAVib. – *Unused proposal for the renovation of the church by Fr. Uldall 1869. North facade with proposal for an apse and alterations to the tower.*

³⁶ Korrespondance i NM. Menighedsrådet ønskede 1963 at anbringe en 1500 liters olietank i kælderen under gravkrypten. Dette blev afvist af Boligministeriets varmekonsulent, der krævede, at olietanken skulle kunne rumme et helt års forbrug (4000 liter). Denne blev nedgravet i jorden foran kapellet.

³⁷ *Kjær 1980* (note 8) 86.

³⁸ Jf. Ebbe Nyborg og Birgitte Bøggild Johannsen, »Herregård og kirke«, *Herregården*, 3, John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.), Nationalmuseet 2005, 241–90, især 250–63.

³⁹ Forinden, 1550–70, havde kansleren Johan Friis indledt ombygningen af sin sognekirke i Hesselager (Svendborg Amt) til minde for sin slægt, Friiserne. I Herlufsholm (Sorø Amt) indrettede Birgitte Gøje i 1560’erne kirkens kor som en mindehal for sig og sin mand Herluf Trolle.

⁴⁰ En mulig inspiration for kirken i Uth kan vel være den nærliggende købstadskirke i Horsens, Vor Frelses Kirke, der også er en ‘pseudobasilika’ (*DK Århus* 5385 ff.).

⁴¹ Kjeld de Fine Licht, »Gennerup kirke«, *Architectura. Arkitekturhistorisk Årsskrift* 17, 1995, 139–50.

⁴² Jf. Eiler Grubbes gravkapel 1575 ved Kongsted Kirke (*DK Præsto* 532–33).

⁴³ Sognepræst Jens Chr. Schmidt skrev ved genindvielsen 1870 i kirkens synsprotokol: ‘Denne storartede restauration, bekostet af ejeren, er ledet af arkitekt Uldall, (og) til ære for ham og ejeren må nu Uth Kirke regnes blandt de smukkeste kirker i landet’. *Kjær 1980* (note 8) 38.

⁴⁴ M. Mackeprang betegnede 1943 Uldalls restaureringer som ‘reelle, men oftest ret hårdhændede arbejder

efter det dengang enerådende princip, at bygningen skulle føres tilbage til sin oprindelige (...) skikkelse'. *DaBiogrLeks*, 2. udg.

⁴⁵ Uldalls plan til kirkens 'restauration' blev ikke forelagt hverken ministerium eller kgl. bygningsinspektør.

⁴⁶ Midtskibets 'gotiske krydshvælvinger' var således kombineret med runde buer. Den gamle bygmester havde åbenbart villet efterligne de to stilarter, 'men uden at have nogen klar forestilling om, hvad der tilhørte hver af disse to stilarter'. Udklip fra udateret avis-artikel, oprindelig bragt i *Horsens Avis*. I NM.

⁴⁷ Udklip fra ovennævnte artikel i *Horsens Avis*. – Om arbejdet på kirken beretter Uldall 20. okt. 1869 i brev til J. J. A. Worsaae: 'Hendes Nåde, grevinde Frijs har vist megen iver for at få (den kalkmalede indskrift) tydet og restaureret (...) Greven anvender i øvrigt meget på kirkens restauration, så jeg er glad over at være betroet et større arbejde, hvor ikke – som ellers næsten altid – økonomien sættes foran ved enhver bestemmelse'. NM. Korrespondance.

⁴⁸ Fr. Uldall havde året før sit engagement hos grev Frijs gjort sig bemærket ved en større afhandling »Om de danske Landsbykirker og deres Istandsættelse«, *KirkehistSaml*, ny rk., 4, 1867–68, 99–146.

⁴⁹ Som sine samtidige benyttede Uldall den stil, der fandtes passende til opgaven, kirkelig eller verdslig. Kirkeejeren, grev Frijs, lod i de samme år Frijsenborg ombygge i renæssancestil. Det skete under ledelse af arkitekten Ferdinand Meldahl, som 1861–62 også forestod opførelsen af en ny hovedbygning til grevskabets avlsgård, Møgelkær, i Rårup Sogn. Her nedbrød man forinden et interessant bygningsanlæg fra 1570'erne.

⁵⁰ Jf. i NM indb. ved Karsten V. Larsen 1993; smst. Fr. Uldalls brev af 20. okt. 1869 til J. J. A. Worsaae, udkast til dennes svar samt kalk og indb. om nordvæggens indskrift.

⁵¹ Svarende til vanlig praksis blandt kalkmalede udsmykninger, men omvendt i forhold til gravmonumenter (jf. ndf.), er kvindevåbnerne, set fra en betragter i kirkens skib, anført til heraldisk højre, dvs. på nordsiden, over for mandsvåbnerne til heraldisk venstre, dvs. på sydsiden. Jf. også eksempler, omtalt af Knud Prange, *DaKalkmalerier* 7, 132–39.

⁵² Om 'det springende opstillingssystem', jf. Knud Prange, »Kønskvotering på gravsten?«, *Heraldisk Tidskrift*, 6, 52, 1985, 57–64. I overensstemmelse hermed er de mødrene våbener angivet generationsvis fra øst mod vest, idet bedstemødrenes våbner på skiftevis mands- og kvindesiden efterfølges af oldemødrenes og sidst af tipoldemødrenes skjolde. På våbenrækken for Holger Rosenkrantz har hans tipoldemor på mødrene side (Anna von Bülow, MFFM) således byttet plads med en tilsvarende oldemor (Margrethe von der Schulenburg, MFM). Rækkefølgen af tipoldemødre er ligeledes inkonsekvent (FMFM, Margrethe Arildsdatter Quitzow er ombyttet med FFMM, Anna

Fig. 58. Dåbsfad (jf. fig. 30), våbener og initialer for Hannibal Gyldenstjerne til Restrup og hans hustru Helvig Kaas samt årstal »1622«. Foto AM 2009. – *Baptismal plate, with coats of arms and initials of Hannibal Gyldenstjerne of Restrup and his wife Helvig Kaas dated '1622'.*

Mogensdatter Munk). Tilsvarende inkonsekvenser ses i Karen Gyldenstiernes række af tipoldemødre (MFMM og FMFM, Margrethe von Siggem og Sidsel Lunge, er vist for MFFM og FFMM, Margrethe Schenck og Sidsel Lunge).

⁵³ Der kendes ingen dokumentation af indskriftens tilstand ved afdækningen 1869.

⁵⁴ Jf. *DaAdArb* XCI, 1985–87, 699–701. Nordsidens bevarede tekstfelt nævner Otte (1569–1621) og den yngste søn, Holger (* og † før 1575), idet navnene for de to mellemste sønner, Frederik (1571–1602) og Henrik (* og † før 1575) antagelig har været anført i tredje linje under bueslagets ramme. Endvidere er Frederik Rosenkrantz nævnt (for anden gang) i sydsidens tredje linje, måske i en særlig omtale af de to børn, der endnu levede, da indskriften blev malet.

⁵⁵ Det er udført efter tegninger af arkitekt Helge Andreassen, Vejle.

⁵⁶ Under postamentets indskrift spores en ældre oprindelig.

⁵⁷ Ragne Bugge, »Teksttavlerne i Danmark-Norge omkring 1600«. *Reformationens konsolidering i de nordiske länderna 1540-1610*, Oslo 1990, 306–326 og Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler«, *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, Oslo 1991, 231 ff.

⁵⁸ Tavlen kan i denne henseende sammenlignes med tavlen fra 1589 i Skt. Nikolaj Kirke i Kolding.

⁵⁹ LAVib. *Århus bispearkiv*. Kirkesyn 1719–26 (C 3.1168).

⁶⁰ Den sidste var ved denne tid først i begreb med at indlede sin virksomhed. Se Weilbach, *KunstLeks* og Jens Jensen, »Malerfamilien Thrane på Fussingø«, *Fussingø* 1989, 125–44.

⁶¹ Synsprotokol 1862–1974 refereret af *Kjær* 1980 (jf. note 8).

Fig. 59. Orgel 1894, bygget af Knud Olsen, København (s. 1060). Foto AM 2009. – *Organ built in 1894 by Knud Olsen, København.*

8 Fod diskant, Fugara 8 Fod, Gedakt 8 Fod, Octav 4 Fod, Fløite 4 Fod, Octav 2 Fod. Oplysningerne vedr. orglets problematiske tilstand efter 1869 tyder dog på, at Demants anbefalinger ikke blev fulgt, og at man valgte at genopsætte flere af de angiveligt kassable orgeldele.

⁷⁵ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁷⁶ Bülow.

⁷⁷ B. v. Ahlefeldt til Lehmkulen.

⁷⁸ Sivert Rantzau til Neuhaus.

⁷⁹ Christopher Rantzau til Bülk.

⁸⁰ Sehested.

⁸¹ B. v. Ahlefeldt til Haseldorf.

⁸² Vilhelm v. Wallerthum.

⁸³ Wulff v. Schönwiesen.

⁸⁴ J. Truidsen til Vemmetofte.

⁸⁵ Joachim Brockdorff.

⁸⁶ Erik Rud til Fuglsang.

⁸⁷ M. Rantzau til Hanerau.

⁸⁸ Brockdorff.

⁸⁹ Blanckenborg.

⁹⁰ F. Brockenhuus til Egeskov.

⁹¹ *Resens. Årh* 143.

⁹² På en vindfløj i Haldum Kirke anføres grevens initialer fuldt ud: »C.E.J.V.E.« Se *DK Århus* 1804 og *Licht* 1779 (jf. note 29) 209.

⁶² J. Roosval, *Studier i Danmark*, Stockholm 1918, 51.

⁶³ Otto Norn, *Jysk Granit*, 1968, 27.

⁶⁴ Avisudklip i anledning af restaureringen 1869.

⁶⁵ Parret er begravet i et kapel ved Sønderholm Kirke, Ålborg Amt.

⁶⁶ Halkjær Kristensen, *Tinmærker* 52.

⁶⁷ Jf. altertavle i Stovby Kirke og *DK Århus* 5256 ff., 5794 ff.

⁶⁸ Otto Norn: »En dansk Billedskærer fra Senbarokken«, *Tilskueren* nov. 1937, 366–80. Vibeke Michelsen, »Snedkere og billedskærere i Horsens snedkerlav 1603–1745«, *Synligt og usynligt, Studier tilegnede Otto Norn*, 1990, 132 ff. Lokale traditioner, der har villet tilskrive prædikestolen en vis Peter Løvenberg Zacho, refereres af *Kjær* 1980 (jf. note 8) 69 f.

⁶⁹ Synsprotokol 1974–. Kirkens arkiv.

⁷⁰ *MarmDan* 184–85.

⁷¹ En elektrisk blæser installeredes 1949.

⁷² *Kjær* 1980 (jf. note 8) 76.

⁷³ NM Korrespondance. Johan Andreas Demants overslag af 18. april 1869. Den 12. febr. 1869 havde Demant givet overslag på en nybygning, ligeledes med seks stemmer, hvorefter Uldall havde udbedt sig et overslag over den billigste istandsættelse af orglet.

⁷⁴ *Kjær* 1980 (jf. note 8) 76. Dersom den af Demant foreslåede 'istandsættelse' blev bragt til udførelse, fik orglet følgende disposition: Manual (C–c''): Principal

Fig. 60. Orgelbælg (dobbelt kassebælg) 1894, i tårnets mellemstokværk (s. 1060). Foto MV 2010. – *Organ-bellows 1894, in the middle storey of the tower.*

⁹³ *Kjær 1980* (jf. note 8) 64.

⁹⁴ Karen Gyldenstjerne er kendt for sin vise- og selskabsbog 'Langebeks kvart'. Jf. note 4.

⁹⁵ Chr. Axel Jensen daterer, formentlig med nogen ret, monumentet ud fra de len, som Holger Rosenkrantz er anført med.

⁹⁶ Hugo Johannsen, »Stenhuggere på Frederik II.s og Christian IV.s tid«, *Sandstensportaler i Danmark*, Inge Mette Kirkeby (red.), 1995, 64 ff.

⁹⁷ Jf. Jensen, *Gravsten* II, 60.

⁹⁸ Der må snarere være tale om et mandshoved end hustruens portræt.

⁹⁹ *Kjær 1980* (jf. note 8) 103 med henvisning til kirkens forsvundne synsprotokol 1862-1974.

¹⁰⁰ Søren Abildgaards notesbog nr. IX, 14.

¹⁰¹ Wiedewelts ophavsret fremgår af hans register. Kryger, *Studier* 322.

¹⁰² Wiedewelts ophavsret fremgår af hans register. Se Kryger, *Studier* 322. Sarkofagen anføres ikke ekspli-

cit blandt de 1797 opregnede kister i Hellested (*DK Præstø* 422 ff.).

¹⁰³ *HofmFund* II, 264.

¹⁰⁴ Jensen, *Gravsten* I, 95, II, 184; H. Rosenkrantz, *Rosenholm og Rosenkrantzene*, 1924, 144.

¹⁰⁵ Jensen, *Gravsten* II, 200.

¹⁰⁶ Jensen, *Gravsten* nr. 240.

¹⁰⁷ Jensen, *Gravsten* I, 264, II, 249. *Rosenkrantz 1924* (jf. note 104) 144.

¹⁰⁸ Venligst foreslået af Bodil Møller Knudsen, Byarkivet i Horsens. Anders Møller var også virksom på herregårde nord og syd for Horsens.

¹⁰⁹ Hiernøes dødsår 1801 er her gjort bestemmende for dateringen. Muligheden foreligger dog, at stenen er udført efter hans død (o. 1807?) af en af hans elever.

¹¹⁰ Jens Hiernøe døde 1801, men hans elever fortsatte produktionen.

¹¹¹ Eneste spor kunne være, at Holger Rosenkrantz var gift 1. gang med Mette Mouridsdatter Krognos.

Fig. 61. Udsnit af gravsten nr. 7 (jf. fig 49), 1779, med Rasmus Jensen Pors' arbejdsredskaber: målestok og vinkelmåler (s. 1076). Foto AM 2009. – Detail of tombstone, 1779, with Rasmus Jensen Pors's work-tools: measure and protractor.

UTH CHURCH

History. The church was associated in its early history with the main estate of the parish, Boller. One of the most prominent owners, member of the State Council Holger Ottesen Rosenkrantz (1517–75), was granted patronage over the church in around 1560. He was a close friend of King Frederik II, and in the following year he initiated a rebuilding of the medieval church, begin-

ning with the sepulchral chapel to the south of the nave; this must have been completed before 1564. After his death the building was carried on throughout the years 1575–77 by his widow, Karen Gyldenstjerne (1544–1613) to make the church a 'mausoleum' for the Rosenkrantz-family. Boller, and the church along with it, fell out of the hands of the Rosenkrantz family in 1621,

and several burial monuments were transferred in 1642 to Hornslet Church (Randers Amt).

Building. This unusual brick church is one of Denmark's few village churches from the Renaissance period. It consists of a three-nave long-house with a tower in the west and the sepulchral chapel, already mentioned, to the south. The church was originally vaulted and covered by a large pitched roof. In 1869 the church underwent rebuilding and the architect Fritz Uldall converted it into a pseudo-Romanesque basilica with a raised central nave and two lower side-naves; in the interior the central nave was covered by a flat wooden ceiling. The rebuilding was carried out under the responsibility of Count Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs, who at that time was Denmark's Prime Minister.

Surviving from the medieval †church, demolished in 1575–77, there is a Romanesque tympanum with two opposed lions separated by the Tree of Life.

Mural paintings. On the walls of the chancel there is a heraldic frieze from c. 1577, with the coats of arms of 16 ancestors of Holger Rosenkrantz and Karen Gyldenstjerne. This decorative frieze, together with a fragmentarily preserved inscription, came to light in 1869, when both were repainted in full on the basis of the remaining traces. The incomplete text names Karen Gyldenstjerne as the true instigator of the church building.

The only *furnishings* preserved from the medieval predecessor of the church are a Romanesque baptismal font and a memorial tablet mustering the Danish army at the battle of Heide in the Ditmarshes in 1559.

The altarpiece, dated 1577, is of the Protestant winged type with coats of arms and a memorial inscription for Karen Gyldenstjerne and her deceased husband Holger Rosenkrantz. The paintings were mainly renewed in 1724. The south German baptismal plate is almost contemporary with the altarpiece, and the altar candlesticks from 1594 bear the coats of arms of the donors Otte Christoffer Rosenkrantz and Gisele Podebusk.

A *font canopy from c. 1730, now to be found in Hammel Church, displays the same exuberant

acanthus baroque style as the pulpit from 1732, which is attributed to Jørgen Arentsen Slache from Horsens. On the pulpit there are large versions of the coats of arms of the church patrons Ulrik Holstein and Christine Sophie Holstein, née Reventlow.

The altar silver was supplied in 1765 by Hans Christian Nysted from Horsens; the paten and cup of the chalice were however renewed in around 1900 by Rasmus Jensen from Horsens.

In its *original interior arrangement* the chancel had even more the character of a kind of mausoleum for Holger Rosenkrantz and Karen Gyldenstjerne (cf. also mural paintings), since it also contained their painted epitaph from 1578 and the memorial tablet already mentioned concerning the campaign in the Ditmarshes in 1559.

Those two items are now in the chapel, which houses the church's most important *burial monuments*. In around 1573 Holger Rosenkrantz and Karen Gyldenstjerne had a special burial recess built into the east wall; its base is formed by their tombstone, while the front section has the appearance of a richly-decorated portal. The work is attributed to a 'Jutland tombstone workshop', probably identical with the stonemason Harmen Gertsen. The epitaph from 1578 has hung on the west wall since 1869.

At the end of the 18th century the chapel was re-arranged as the burial-place of the Frijsenborg estate, and three large marble sarcophagi were placed in it. Two of them, from around 1777, belong to Jens Kragh-Juel-Vind of Juellinge and his wife Sophia Magdalena, née Gram, and are the work of sculptor Johannes Wiedewelt.

Since 1986 a number of tombstones and churchyard monuments have been placed in the tower room. The oldest is a small stone for a child, Margrete Holgersdatter, from 1551. Several of the others are for servants at Boller.

Two Romanesque tombstones from c. 1200 that are built into the local manor of Boller may come from this church or from †Sejet Church. One lost †tombstone dating from the 15th century is known only from a drawing made in 1771. It shows two coats of arms which do not allow for identification of the deceased.